

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Bakalářská práce

Matouš Benda

**Fenomén vrcholně středověkého kazatelství se zaměřením na
dominikánská latinsky psaná kázání ze 13. století**

The Phenomenon of Highly Medieval Preaching with a Focus on Dominican
Sermons Written in Latin from the 13th Century

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval doc. PhDr. ThLic. Drahomíru Suchánkovi, Th.D. Ph.D., za velkou trpělivost a shovívavost, vstřícný přístup a velmi precizní kontrolu, s nimiž mě při této práci vedl. Díky také patří bc. Kristýně Jelínkové za pomoc s formální a jazykovou úpravou a bc. Adelaidě Wernischové za podnětné připomínky.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 15. srpna 2023

Matouš Benda

Klíčová slova

Středověká kázání, kazatelství, 13. století, Řád kazatelů, thematické kázání

Keywords

Medieval Sermons, Preaching, 13th Century, Order of Preachers, Thematic sermon

Abstrakt

Bakalářská práce se věnuje latinskému kazatelství ve 13. století, mapuje jeho stav a proměny a blíže rozebírá novou specifickou formu kázání, tzv. *thematického* kázání. Druhým obsahovým těžištěm práce je Řád bratří kazatelů, který vzniká v témže období. Obě tato ústřední témata práce jsou zasazena do kontextu vrcholně středověkých fenoménů, jež měly značný vliv na formování jak kazatelství, tak dominikánského řádu. Právě jeho vlastní reflexe přístupu ke kazatelství je předmětem rozboru textů pocházejících od dvou magistrů řádů. Specifika dominikánského kazatelství a jeho souvislost s *thematickým* kázáním té doby jsou podepřeny rozbořem tří dominikánských kázání pronesených na pařížské univerzitě.

Abstract

The thesis is devoted to Latin preaching in the 13th century, it maps its state and changes and discusses in more detail a new specific form of preaching, the so-called *thematic* sermon. The second content focus of the thesis is the Order of the Brothers Preachers, which emerges in the same period. Both of these central themes of the thesis are set in the context of high medieval phenomena that had a considerable influence on the formation of both preaching and the Dominican Order. It is its own reflection on its approach to preaching that is the subject of the analysis of texts coming from the two masters of the Order. The specifics of Dominican preaching and its relation to the *thematic* sermon of the time are supported by an analysis of three Dominican sermons delivered at the University of Paris.

Obsah

1	ÚVOD.....	7
2	FENOMÉNY 12. A 13. STOLETÍ OVLIVŇUJÍCÍ KAZATELSTVÍ.....	10
2.1	VRCHOLNÝ STŘEDOVĚK.....	10
2.2	MĚSTA A UNIVERZITY	11
2.3	PAPEŽSTVÍ	12
2.4	UTVÁŘENÍ NÁRODNÍCH MONARCHÍ.....	12
2.5	NOVÉ ŘEHOLNÍ ŘÁDY 12. STOLETÍ.....	13
2.6	HERETICKÁ Hnutí	14
2.7	ŽEBRAVÉ ŘÁDY.....	15
3	KAZATELSTVÍ VE 13. STOLETÍM	18
3.1	KŘESŤANSKÉ KÁZÁNÍ A SPECIFIKA BADATELSKÉHO PŘÍSTUPU.....	18
3.2	PROMĚNY KAZATELSTVÍ	21
3.3	THEMATICKÉ KÁZÁNÍ	25
3.3.1	Terminologie.....	25
3.3.2	Struktura a charakteristické části	27
3.3.3	Vztah thematického kázání a scholastiky	33
3.3.4	Kazatelské příručky.....	34
3.3.5	Nejvýznamnější autoři thematického kázání ve 13. století.....	37
4	ŘÁD BRATŘÍ KAZATELŮ A KAZATELSTVÍ VE 13. STOLETÍ	38
4.1	ŘÁD BRATŘÍ KAZATELŮ A THEMATICKÉ KÁZÁNÍ.....	38
4.2	ROLE KAZATELSTVÍ V CHARISMATU DOMINIKÁNSKÉHO ŘÁDU	42
5	ROZBOR VYBRANÝCH KÁZÁNÍ.....	47
5.1	OBEČNÝ ÚVOD.....	47
5.2	ROZBOR KÁZÁNÍ <i>PUER IESUS</i> TOMÁŠE AKVINSKÉHO.....	48
5.3	ROZBOR KÁZÁNÍ <i>EXIIT QUI SEMINAT TOMÁŠE AKVINSKÉHO</i>	51
5.4	ROZBOR KÁZÁNÍ <i>EGO SIC CURRO</i> ALBERTA VELIKÉHO	52
6	ZÁVĚR	55

7	SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	57
	PRAMENY	57
	LITERATURA	58
8	SEZNAM PŘÍLOH.....	62
	PŘÍLOHA 1. – <i>PUER IESUS</i>	I
	PŘÍLOHA 2. – <i>EXIIT QUI SEMINAT</i>	XIII
	PŘÍLOHA 3. – <i>EGO SIC CURRO</i>	XXV

1 Úvod

Třinácté století je v latinské Evropě obdobím velkého intelektuální rozmachu, s nímž jsou úzce spjaty fenomény kazatelství a žebravých řádů, předně františkánů a dominikánů. Středověká kázání jsou pro dějiny myšlení důležitým pramenem stejně tak, jako mendikanti tvoří významné duchovní a intelektuální milieu vrcholně středověkého myšlení. Předložená práce se tematicky zaměřuje na fenomén kazatelství ve 13. století s užším záběrem na mendikanty, konkrétně potom na Řád bratří kazatelů a jejich univerzitní kázání. Práce si klade za cíl mapovat kazatelství ve 13. století a objasnit otázku specifík dominikánského kazatelství a obecně přístupu řádu k tomuto svému charismatu.

Výše vymezené směřování výzkumu je rozděleno do několika propojených částí. Druhá kapitola sleduje dobový kontext a hledá fenomény, které měly vliv na oblasti zkoumané v této práci, tedy na kazatelství a dominikánský řád. Třetí kapitola s použitím odborného výzkumu předních zahraničních medievistů zaměřujících se na středověké kazatelství (sermonologii) či dějiny rétoriky mapuje základní milníky dějin kazatelství a věnuje se hlavně novému typu kázání, který vznikl na počátku 13. století a který je v této práci označován pojmem *thematické kázání*.

Čtvrtá kapitola se zabývá specifickým přístupem Řádu kazatelů ke kázání, který klade do souvislosti jak s fenomény probranými v druhé kapitole, tak se změnami kazatelského stylu sledovanými v kapitole třetí. V následující podkapitole je učiněn pokus o objasnění vlastního vnímání kazatelství u dominikánů, jenž je opřen o analýzu dvou textů z pera nejvyšších představených dominikánského řádu, Jordána Saského a Humberta z Romans. Při rozboru těchto pramenů je sledováno hlavně to, jak dominikánští autoři psali o tématicce kazatelství, což je komparováno s poznatky odborné literatury.

V páté kapitole jsou některé závěry této práce podepřeny analýzou dvou kázání Tomáše Akvinského a jednoho kázání Alberta Velikého, pronesených na půdě pařížské univerzity. Naopak jiné obecné hypotézy jsou naopak touto sondou problematizovány.

Část týkající se kazatelství obecně se opírá o přehledová, souborná, ale kvalitně zpracovaná díla *Geschichte der christlichen Predigt*¹ a *A history of preaching*.² V tématu

¹ SCHÜTZ, Werner. *Geschichte der christlichen Predigt*. Berlin: de Gruyter, 1972.

² EDWARDS, Otis Carl. *A history of preaching*. Nashville: Abingdon Press, 2004.

kazatelství 13. století jsou pak nejvíce nápomocné texty Jamese J. Murphyho,³ který je dodnes asi nejcitovanějším autorem stran dějin rétoriky, a dále např. analýza Siegfrieda Wenzela, jenž patří mezi nejvýznamnější moderní sermonology, pojednávající o středověkých textech typu *artes praedicandi*.⁴ O nich psala také americká badatelka Phyllis Barzillay Roberts, jejíž články jsou v této práci rovněž použity.⁵ Stěžejní prací je poté dílo historika Davida L. d'Avraye, který se ve své možná nejznámější monografii *The preaching of the friars: sermons diffused from Paris before 1300*⁶ zabývá mendikantským kazatelstvím v Paříži ve 13. století. Spolu s ním můžeme mezi významnými soudobými badateli vrcholně středověkých kázání jmenovat ještě Beverly Mayne Kienzle⁷ a Nicole Bériou, jejíž dílo zde však bohužel pro jazykovou bariéru nemohlo být plně využito. Některé obecné poznatky o *thematickém* kázání jsou komparovány také s prací *Stredoveká scholastická kázeň: k recepcii latinských sermones v kódexoch slovenskej proveniencie*.⁸ Zdá se, že v posledních letech stoupá zájem o bádání nad středověkými kázáními (*sermones*), což dokládá například produkce odborné literatury na toto téma v renomovaném nakladatelství Brepols. Ostatně zájem o množství neprobádaných textů není žádným překvapením. Nicméně vrcholně středověké *thematické sermo*, je zatím spíše rozebíráno po dílčích tématech. Mnoho prací se také zaměřuje na pozdně středověkou produkci 14. a 15. století.

³ MURPHY, James J. Rhetoric. In: MANTELLO, F. A. C. a RIGG, A. G. (ed.). *Medieval Latin: an introduction and bibliographical guide*. Washington: Catholic University of America Press, 1996, s. 629–638; MURPHY, James J. *Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*. Berkeley: University of California Press, 1974.

⁴ WENZEL, Siegfried. *Medieval Artes Praedicandi: a synthesis of scholastic sermon structure*. Online. Toronto: University of Toronto Press, 2015.

⁵ ROBERTS, Phyllis Barzillay. The Ars Praedicandi and the Medieval Sermon. Online. In: MUESSIG, Carolyn, ed. *Preacher, sermon, and audience in the Middle Ages*. Leiden: Brill, 2002, s. 41–62; ROBERTS, Phyllis Barzillay. Sermons and preaching in/and the Medieval university. Online. In: BEGLEY, Ronald B. a KOTERSKI, Joseph W. (ed.). *Medieval education*. New York: Fordham University Press, 2005, s. 83–98.

⁶ D'AVRAY, David L. *The preaching of the friars: sermons diffused from Paris before 1300*. Reprinted. Oxford: Clarendon Press, 2002.

⁷ KIENZLE, Beverly Mayne a D'AVRAY, David L. Sermons. In: MANTELLO, F. A. C. a RIGG, A. G. (ed.). *Medieval Latin: an introduction and bibliographical guide*. Washington: Catholic University of America Press, 1996, s. 659–669; KIENZLE, Beverly Mayne. Medieval Sermons and their Performance: Theory and Record. Online. In: MUESSIG, Carolyn, ed. *Preacher, sermon, and audience in the Middle Ages*. Leiden: Brill, 2002, s. 89–124.

⁸ BRTÁŇOVÁ, Erika. *Stredoveká scholastická kázeň: k recepcii latinských sermones v kódexoch slovenskej proveniencie*. Bratislava: Veda, 2000.

Témata týkající se žebravých řádů a dominikánů konkrétněji se opírají o díla britského medievisty Clifforda Hugh Lawrence⁹ a o texty řádových historiků Paul-Bernarda Hodela OP, který se zabývá úžeji kazatelstvím,¹⁰ a Gabriela Petera Hunčagy OP, který ve své monografii mapuje intelektuální vzestup řádu ve 13. století.¹¹

K zodpovězení otázky po specifickém vnímání kazatelského poslání v dominikánském řádu jsou analyzovány texty od dvou magistrů řádu. *Libellus de principiis ordinis praedicatorum*¹² pojednává o počátcích řádu a nejvíc o sv. Dominikovi, v této práci však slouží spíše jako doklad o tom, jak téma kazatelství vnímá sám Jordán Saský, jenž se zasloužil o rozšíření řádu v prvním desetiletí jeho existence. O něco mladší dílo Humberta z Romaines *De eruditione praedicatorum*¹³ je využito předně proto, že je jeho jediným tématem právě kazatelství jako takové. K analýze kázání je v případě textů Tomáše Akvinského využita poměrně nová kritická edice¹⁴ a v případě Albertových pak edice čtyř jeho univerzitních kázání.¹⁵

⁹ LAWRENCE, Clifford Hugh. *Dějiny středověkého mnišství*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001; LAWRENCE, Clifford Hugh. *The friars: the impact of the early mendicant movement on Western society*. 3rd imp. London: Longman, 1996.

¹⁰ HODEL OP, Paul-Bernard. Počátky dominikánského kazatelství, *Salve: revue pro teologii a duchovní život*, 2008, roč. 18, č. 1, s. 35–51.

¹¹ HUNČAGA OP, Gabriel Peter. *Dominikáni na ceste k intelektuálnym elitám vrcholného stredoveku*. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2013.

¹² JORDÁN SASKÝ. *O počátcích Řádu kazatelů*. Praha: Krystal OP, 2022; BÉRIOU, Nicole, HODEL OP, Paul-Bernard a BESSON Gisèle. *Saint Dominique De L'ordre Des Frères Prêcheurs: Témoignages Écrits Fin XIIe–XIVe Siècle*. Paris: les Éditions du Cerf, 2019.

¹³ HUMBERT DE ROMANS. *O formaci kazatelů*. Praha: Krystal OP, 2016.

¹⁴ TOMÁŠ AKVINSKÝ et al. *Opera omnia. Tomus XLIV, 1, Sermones*. Roma: Commissio Leonina, 2014.

¹⁵ GEYER, Bernhard. *Die Universitätspredigten des Albertus Magnus*. München: Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1966.

2 Fenomény 12. a 13. století ovlivňující kazatelství

2.1 Vrcholný středověk

Žádný z předmětů užšího historikova bádání se nevznáší v časoprostorovém vakuu, nýbrž vždy existuje v určité době a kontextu. Dobový kontext sám o sobě ještě nemusí být nutně formujícím, to stejné platí o ostatních fenoménech, strukturách a vztazích, které zkoumanou problematiku předchází či provází, nicméně jistá míra vlivu je takřka jistá. Jaká ona míra je, musí však být předmětem historikova zkoumání a dokazování. Dříve než zaměříme svou pozornost na kazatelství ve 13. století, musíme se věnovat obecným fenoménům zkoumaného století.

V mnohém nám může pomoci symbolika samotné historické terminologie – vrcholný středověk. Vrchol (*culmen*) implikuje nejen samé superlativy, ale také předpokládá, že po vystoupení na vrchol už nelze stoupat výše, a naopak následuje určitý sestup. Samotný vrchol předurčuje sestup, a tak bychom se jistě na 13. století mohli dívat očima následného sestupu a hledat v něm jeho příčiny. Možná by mnohé ležely i v tom, co úzce souvisí s naším tématem kazatelství. Nicméně v tuto chvíli nám jde spíše o pohled na samotný vrchol, případně na úbočí, z něhož samotný vrchol vyrůstá. Za úbočí vrcholného středověku bychom mohli považovat století dvanácté, ve kterém lze vysledovat kořeny většiny z toho, co budeme ve století třináctém považovat za znaky vrcholného středověku. Naše pojetí třináctého století jakožto vrcholu může vyznít poněkud nevstřícně vůči dvanáctému století, takového vyznění bychom se však neradi dopustili. Vždyť ne náhodou někteří historici s oblibou používají termín „renesance“ dvanáctého století,¹⁶ protože se „znovuzrodilo“ to, co ve třináctém století dosáhlo svého vrcholu. Samozřejmě že veškerá periodizace je do značné míry konstruktem historiků, ale právě skrze rozlišení pomyslného úbočí a vrcholu se pokusíme ukázat, jak příhodné a užitečné může být položení vrcholného středověku právě do století třináctého. V následující části se dotkneme některých fenoménů 12. a 13. století, které, jak uvidíme později, měly nějakým způsobem vliv na formování vrcholně středověkého kazatelství.

¹⁶ MCGRATH, Alister Edgar. *Dějiny křesťanství – úvod*. Praha: Volvox Globator, 2014, s. 151; LE GOFF, Jacques. *Intelektuálové ve středověku*. Praha: Karolinum, 1999, s. 24–26; Jacques Le Goff se vypořádává s termínem karolinské renesance a renesance dvanáctého století. Přes spoustu nepřesností těmto dobám název *renesance* neupírá, zdůrazňuje však, že nejpřípadnější je to až ve chvíli, kdy se antické texty přepisované „karolinskou renesancí“ dostanou do širšího povědomí vlivem rozvoje měst ve 12. století.

2.2 Města a univerzity

Jedním z ústředních faktorů „renesance“ 12. století, který umožnil ve 13. století rozvoj nejen žebrových řádů a univerzitního vzdělání, ale z části i nového masivního rozmachu kazatelství, byl rozvoj středověkých měst. Středověká města se stala centry obchodu, řemesel a postupně i vzdělanosti. Nelze je však stavět do protikladu k venkovu, naopak hranice byly velmi tenké a spíše než o dvou světech, městském a venkovském, můžeme mluvit o jednom organickém celku.¹⁷ To se, čímž se budeme zabývat později, promítá i do kazatelství, protože kazatelé vzešli z městského prostředí rozhodně nerezignovali na kázání na venkově, zvláště ne ti, které bychom nazvali „potulnými kazateli.“¹⁸

Vznik a rozvoj měst umožnil položit základy středověkých univerzit (*universitas magistrorum et scholarium*). Jejich počátky musíme hledat opět ve 12. století. V roce 1158 byla formálně založena univerzita v Boloni se zvláštním důrazem na právnické vzdělání. Na konci 12. století vznikaly univerzity také v Paříži a Oxfordu, které se staly centry teologického myšlení na příštích dvě stě let (byť se oxfordská univerzita v tomto ohledu nemohla pařížské ani zdaleka rovnat).¹⁹ Během 13. století vznikaly univerzity na územích dnešní Itálie, Francie, Anglie, Španělska, ve 14. století se šířily dále směrem na sever a východ.²⁰

Nejen evropská expanze do řecko-arabského světa prostřednictvím křížových výprav do Svaté země, nejen postupné dobývání Pyrenejského poloostrova reconquistou, ale také města s čilým obchodním ruchem a předně západní intelektuálové umožnili znovuobjevení některých antických textů, ať už to bylo prostřednictvím Byzantinců, Arabů ve Svaté zemi nebo Arabů na Pyrenejském poloostrově. Ve 12. století arabští překladatelé v Toledu překládali texty na objednávku toledského biskupa nebo Petra Ctihodného, opata z Cluny. O století později byli i mezi latinskými intelektuály schopní překladatelé (např. dominikán Vilém z Moerbeke). Šíření těchto textů zásadně ovlivnilo západní teologické a filozofické myšlení a stalo se

¹⁷ LE GOFF, Jacques. *Intelektuálové ve středověku*, s. 24; MUNDY, John Hine. *Evropa vrcholného středověku 1150–1300*. Praha: Vyšehrad, 2008, s. 87–94.

¹⁸ D'AVRAY, David. L. *The preaching of the friars: sermons diffused from Paris before 1300*. Reprinted. Oxford: Clarendon Press, 2002, s. 6.

¹⁹ MUNDY, John Hine. *Evropa vrcholného středověku 1150–1300*, s. 302–303; MCGRATH, Alister. *Dějiny křesťanství – úvod*, s. 157–159.

²⁰ Je otázkou, proč vznikaly první univerzity právě v těchto zemích. Nabízí se souvislost s hranicemi starověké římské říše.

formujícím pro vrcholnou scholastiku.²¹ Vztahu scholastiky a nového typu kázání 13. století se budeme věnovat později.

2.3 Papežství

Přirovnání k hoře nám pomůže obzvláště při stručném objasnění fenoménu sílicí papežské moci, která měla v důsledku poměrně zřejmý vliv na námi sledované žebravé řády. Za úpatí vzestupu papežské moci můžeme považovat pontifikát Řehoře VII. a dlouho se táhnoucí spor o investituru. Tyto po celé 12. století trvající spory o moc mezi císařem a papežem zakončil jeden z největších papežů středověku, Inocenc III. (1198–1216), který svým pontifikátem otevřel století vrcholu papežské moci. Samotný vrchol těsně před strmým pádem pak představoval pontifikát papeže Bonifáce VIII. (1294–1303), který jeden rok slavně prohlašoval, že „poslušnost vůči papeži je v každém případě nutná ke spáse“,²² aby o rok později nastal obrovský propad v podobě potupného přepadení a zajetí Bonifáce. Tím papežství vstoupilo do století, kdy bylo ve vleku francouzských králů, a později do období západního schizmatu.²³ Vrchol papežství v Inocenci III. je pro naše téma důležitý nejen skrze IV. lateránský koncil a jeho kánony týkající se kazatelství, kléru, nových řádů apod., ale i pro samotnou osobu Inocence III. a jeho podíl na vzniku žebravých řádů.²⁴

2.4 Utváření národních monarchií

Ačkoli je pro období vrcholného středověku charakteristické postupné utváření „národních“ monarchií a s tím do jisté míry související mocenský vzestup Francie, nezdá se, že by tyto procesy měly nějaký zásadní vliv na námi sledované kazatelství. Přesto můžeme pozorovat souvislost kulturního prvenství Francie a Itálie v Evropě 13. století zapříčiněného jejich hospodářským rozvojem s některými probíranými fenomény.²⁵ Na území dnešní Francie totiž

²¹ LE GOFF, Jacques. *Intelektuálové ve středověku*, s. 29–30; MUNDY, John Hine. *Evropa vrcholného středověku 1150–1300*, s. 308.

²² FRANZEN, August, FRÖHLICH, Roland a SMÉKAL, Bedřich. *Malé dějiny církve*. 3. dopl. a rozš. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006, s. 171. Bula *Unam sanctam*.

²³ Tamtéž, s. 166–171.

²⁴ Tamtéž, s. 161–163.

²⁵ MUNDY, John Hine. *Evropa vrcholného středověku 1150–1300*, s. 37–48.

vznikly cisterciáci a dominikáni, řeholní řády, které kazatelství významně ovlivnily. Dále se zde nacházelo univerzitní a městské prostředí, předně pak Paříž, která v intelektuální oblasti neměla sobě rovnou konkurenci, a také zde nalézáme jedny z nejrozvinutějších heretických hnutí (o nich viz podkapitulu 2.6), konkrétně katary a valdenské. Obdobně na území dnešní Itálie vznikaly také nové řehole, zmiňme asi nejvýznamnější františkány, z univerzit byla již zmíněna univerzita v Boloni a mezi heretickými či laickými hnutími to byly valdenští a humiliáti.

Kázání se samozřejmě nenechává spoutat národnostními, geografickými mocenskými či jinými hranicemi, lze však říci, že nové přístupy ke kazatelství ve vrcholném středověku vznikaly nejdříve v oblastech, které přály intelektuálnímu rozvoji, a až poté se šířily dále.

2.5 Nové řeholní řády 12. století

Ve 13. století hrál obrovskou roli nový typ řehole – žebravé řády (mendikanti). Jejich vznik však v mnohém navazoval na dřívější „novoty“ na poli řeholního života. Na přelomu 11. a 12. století vznikl Řád cisterciáků, který kromě důrazu na striktní dodržování Benediktovy řehole, tj. na život v ústraní a strohosti, na manuální práci a liturgii, přinesl také mnohem organizovanější strukturu řádu, než jaká byla do té doby obvyklá u benediktinů. Cisterciácký systém filiací, vizitací a každoročních generálních kapitul opatů všech klášterů sice nešel proti prastaré mnišské zásadě *stabilitas loci*, ale i tak činil cisterciácké kláštery daleko jednotnějšími a celý řád kompaktnějším.²⁶

Ještě více však žebravé řády ovlivnila obroda kanovníckého života a formování řádů řeholních kanovníků v 11. a 12. století. Kořeny můžeme spatřovat v důrazu gregoriánské reformy na obrodu světského kléru, které se chopily především katedrální kapituly, resp. proreformní biskupové. Signifikantní pro kanovníky je používání principů Augustinovy řehole, která je v mnohém volnější než do té doby jediná používaná řehole na Západě, tedy řehole sv. Benedikta, a která klade důraz především na *vita communis* a *vita apostolica*. Nejvýznamnější řeholní řád, vzešlý z tohoto „kanovníckého hnutí“ je Řád premonstrátů, založený v roce 1120 a

²⁶ FRANK, Karl Suso. *Dějiny křesťanského mnišství*. Praha: Benediktinské arciepiscopství sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2003, s. 68–73.

definitivně potvrzený roku 1126.²⁷ Premonstráti, inspirováni cisterciáky, měli též centrální strukturu, filiační systém byl ovšem nahrazen sdružováním klášterů podle regionů do tzv. cirkárií.²⁸ Stále se však jedná o opatský řád s principem *stabilitas loci*. Právě řád premonstrátů se stal v jistém slova smyslu odrazovým můstkem k vzniku žebravých řádů ve 13. století.²⁹

2.6 Heretická hnutí

Abychom mohli pojednat o vzniku žebravých řádů, které se, jak později objasníme, zásadním způsobem podílely na rozvoji nového typu kázání ve 13. století, musíme nejprve zmínit heretická hnutí 12. a počátku 13. století. Tato hnutí vypovídají mnohé mimo jiné o stavu kazatelství a minimálně v případě katarů jsou přímou příčinou vzniku jednoho z žebravých řádů – Řádu bratří kazatelů neboli dominikánů. Zmíníme tři nejvýznamnější a nejvíce organizované hereze, s nimiž se církev v námi sledované době potýkala.

Valdenští, kteří nesou své jméno po kupci Petru Valdesovi, se rozšířili v druhé polovině 12. století v okolí Lyonu a v Lombardii. Kladli důraz především na chudobu, Písmo svaté a kázání laiků, které se stalo předmětem sporu s církevními autoritami. Po roztržce s církví se oddalovali i v jiných věroučných otázkách.

V lecčems podobní byli italsí humiliáti více formovaní řeholí sv. Benedikta. O jejich opětovné začlenění do církevních struktur usiloval papež Inocenc III.³⁰ Valdenské a humiliáty spojují nejen důraz na chudobu, ale také spory s církevní hierarchií ohledně kázání laiků, v obou případech však zvláště v důrazu na chudobu můžeme spatřovat jistou předzvěst vzniku žebravých řádů.

Kataři, též zvaní Albigenští, byli silně zakořenění v Okcitanii (Toulouse, Montségur, Albi atd.) a z věroučného hlediska se lišili především tzv. dualismem. Považovali hmotný svět za stvořený ďáblem a ze své podstaty za špatný. Ve zmíněných oblastech dnešní Francie měli

²⁷ ŘÍČAN, Rudolf a MOLNÁR, Amedeo. *Dvanáct století církevních dějin*. 3. vyd. Praha: Kalich, 2008, s. 314.

²⁸ FRANK, Karl. *Dějiny křesťanského mnišství*, s. 74–75.

²⁹ SUCHÁNEK, Drahomír a DRŠKA, Václav. *Církevní dějiny: antika a středověk*. Praha: Grada, 2013, s. 249.

³⁰ LAMBERT, Malcolm. *Středověká hereze*. Praha: Argo, 2000, s. 104–105, 140. Kvůli odmítnutí zákazu kázat se i humiliáti ocitli pod klatbou. Papež Inocenc III. jim dal jakási řádová pravidla a začlenil je do organizační struktury církve. Viz též LAWRENCE, Clifford Hugh. *Dějiny středověkého mnišství*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001, s. 239–240.

velikou podporu, včetně tamní šlechty. Jejich podporovatelé se dělili na *perfecti*, kteří tvořili vlastní jádro tohoto proudu a kteří se zdržovali i manželského života, na *credentes*, kteří sice sdíleli víru, ale nebyli přímou součástí skupiny, a na *defensores*, kteří byli pouhými podporovateli. Právě existence exkluzivní skupiny *perfecti*, tedy dokonalých, je též jedním ze základních rysů katarské hereze.³¹

2.7 Žebravé řády

Všechny výše zmíněné procesy 12. století lze považovat za faktory, které nějakým způsobem ovlivnily vznik žebravých řádů tak, jak je známe předně u následovníků Františka a Dominika. Byť je pravdou, že mezi mendikanty obecně kromě františkánů a dominikánů řadíme také karmelitány a augustiniány eremity, kteří vskutku od poloviny 13. století obsazovali města svými kláštery, budeme zde mluvit předně o františkánech a dominikánech, nejen proto, že právě tyto dva řády záním způsobem formovaly tento typ řehole, ale také pro jejich zásadní intelektuální přínos a vliv na kazatelství.³²

Nebylo by účelné na tomto místě podávat vyčerpávající popis fenoménu žebravých řádů, natož pak pojednávat o dějinách vzniku každého z nich. Spíše bych chtěl vykreslit františkány a dominikány jako jistou odpověď na výše zmíněné fenomény a poukázat na některé jejich základní charakteristiky, které, jak poukážu ve čtvrté kapitole, měly i značný vliv na námi sledované kazatelství.

Zmíněný rozvoj měst a s ním spojený růst vzdělanosti a gramotnosti některých laiků způsobil, že diecézní klérus, mnohdy nedosahující vysokého vzdělání, již nedokázal účinně uspokojovat duchovní potřeby městského obyvatelstva. Na tento nedostatek mendikanti dokázali pružně reagovat svým příchodem do měst, která se tak pro ně stala spíše než čistě geografickým prostředím³³ přirozeným sociálním zázemím, kde na jedné straně účinně oslovovali nové členy svojí radikální chudobou a apoštolským způsobem života, na druhé

³¹ Srov. SUCHÁNEK, Drahomír a DRŠKA, Václav. *Církevní dějiny: antika a středověk*, s. 301–309; OBERSTE, Jörg. „Křížová výprava“ proti albigenským: kacířství a mocenská politika ve středověku. Praha: Argo, 2014, s. 30–45; FRANZEN, August, FRÖHLICH, Roland a SMĚKAL, Bedřich. *Malé dějiny církve*, s. 148–150; ŘÍČAN, Rudolf a MOLNÁR, Amedeo. *Dvanáct století církevních dějin*, s. 336–343.

³² D'AVRAY, David L. *The preaching of the friars: sermons diffused from Paris before 1300*, s. 147, pozn. 2.

³³ Například v protikladu s tím, že cisterciáci typicky volili pro své kláštery zavodněné a pusté nížinami.

straně také dokázali laikům ukázat, že žít radikálně s Kristem lze i ve světě a ne pouze za branami kláštera.³⁴

Města mendikantům umožnila také účastnit se univerzitního života a kvalitně tak vzdělávat své členy. Už v roce 1217, prakticky záhy poté, co se ustálila vznikající komunita dominikánů v Toulouse, poslal Dominik bratry do Paříže a Boloně, tedy center tehdejší vzdělanosti.³⁵ Už kolem roku 1230 měl řád mezi svými členy i univerzitní mistry, z počátku však proto, že se světští mistři rozhodli pro vstup do řádu, až později díky tomu, že samotní členové řádu dospívali k těmto funkcím.³⁶ Františkáni měli na rozdíl od dominikánů z počátku poměrně rezervovaný vztah ke vzdělání kvůli svému důrazu na prostotu a chudobu, ale od 30. let 13. století se také začínají angažovat na univerzitách a taktéž k nim vstupují někteří mistři, takže ve druhé polovině 13. století jsou největšími představiteli vrcholné scholastiky právě členové těchto dvou žebravých řádů.³⁷ Úspěšné angažmá mendikantů vyústilo na Pařížské univerzitě i v četné spory, největší z nich se odehrály v 50. letech 13. století.³⁸ Podobná napětí vznikala i se světskými duchovními spravujícími městské farnosti.

Souvislost s laickými a mnohdy heretickými hnutími 12. století je u obou řádů lehce odlišná. František měl silný důraz na doslovné chápání evangelia, na život podle něj, na *vita apostolica* a poustevnictví, v němž navázal na tendence, které byly v té době v Itálii přítomné u výše zmíněných hnutí humilátů a valdenských.³⁹ Kdežto Dominik byl ovlivněn spíše katarskou herezí v tom smyslu, že cítil potřebu těmto skupinám kázat autenticky, a tak se u něj chudoba stává v určitém úhlu pohledu spíše prostředkem k uvěřitelnosti nežli samotným ideálem.

Velmi signifikantním prvkem pro dominikány, a až skrze ně i pro ostatní řády, byla organizovanost celého řádu, která byla jistě ovlivněna Dominikovým předchozím kanovníckým životem podle Augustinovy řehole. Základními kameny celé organizace řádu, byl řeholní

³⁴ LAWRENCE, Clifford Hugh. *Dějiny středověkého mnišství*, s. 246.

³⁵ Tamtéž, s. 252.

³⁶ HUNČAGA OP, Gabriel Peter. *Dominikáni na ceste k intelektuálnym elitám vrcholného stredoveku*. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2013, s. 129–132.

³⁷ LAWRENCE, Clifford Hugh. *Dějiny středověkého mnišství*, s. 261–163.

³⁸ Viz HUNČAGA OP, Gabriel Peter. *Dominikáni na ceste k intelektuálnym elitám vrcholného stredoveku*, s. 282–313.

³⁹ LAWRENCE, Clifford Hugh. *Dějiny středověkého mnišství*, s. 246.

kanovnický život založený na komunitním bratrském životě a společném slavení liturgie. Dále, a stalo se to naprosto revolučním a zásadním pro všechny mendikanty, dominikáni opustili princip *stabilitas loci*, takže jednotliví členové vstupovali do řádu, nikoliv do konkrétního kláštera, což jim umožnilo značnou mobilitu, která byla výhodná jak pro získávání kvalitního vzdělání, tak pro potulné kázání. Větší flexibilitu, hlavně co se studia týče, dominikánům umožnil systém dispensů, kdy bratr mohl být svým představeným zproštěn povinné účasti na některých modlitbách v případě nutnosti studia. Řád měl propracovanou jak organizační strukturu (konventy, provincie, generála řádu, pravidelné konání kapitul na všech úrovních a volby představených, což byl vlastně i specificky poměrně demokratický systém), tak velmi důmyslný systém studia, kdy kromě účasti některých bratří na univerzitním vzdělávání měli všichni bratři i svá řádová studia, samozřejmě rozličných úrovní dle situace a potřeby. Podobnou strukturu organizace později přebírali od dominikánů i ostatní mendikanti.⁴⁰

Ačkoliv mendikanti nejsou produktem papežských snah o reformu,⁴¹ poměrně záhy papežství tento nový proud využilo a podpořilo, zvláště v boji s herezí.⁴² Zmiňované napětí mezi mendikanty a městskými faráři může také značit různé ekzeziologické důrazy – na jedné straně na univerzální církev, když se mendikanti zaštiťovali papežskou mocí, a na druhé straně na partikulární církev, jejímiž právy se zaštiťoval diecézní klérus.⁴³ I tento spor tak může odkazovat na sílící papežství a jeho centrální moc, o níž je psáno výše.

Zmiňované fenomény 12. a 13. století značně ovlivnily i kazatelství, jehož základní charakteristice, vývoji a proměnám je věnována následující kapitola.

⁴⁰ LAWRENCE, Clifford Hugh. *The friars: the impact of the early mendicant movement on Western society*. 3rd impr. London: Longman, 1996, s. 81–84.

⁴¹ SUCHÁNEK, Drahomír a DRŠKA, Václav. *Církevní dějiny: antika a středověk*, s. 295.

⁴² LAMBERT, Malcolm. *Středověká hereze*, s. 139.

⁴³ LAWRENCE, Clifford Hugh. *Dějiny středověkého mnišství*, s. 265.

3 Kazatelství ve 13. stoletím

3.1 Křesťanské kázání a specifika badatelského přístupu

Kázání – *praedicatio* – je samo o sobě velmi zajímavým, svébytným a pestrým fenoménem, pro jehož užší zkoumání bude prospěšné připomenout některé jeho obecné charakteristiky. Přednes náboženských promluv nebo projevů majících za cíl povzbudit víru a pohnout posluchače k zbožnému či morálnímu jednání bychom jistě našli v různých náboženstvích, specificky křesťanským fenoménem však činí kázání dvě zásadní okolnosti. Prvně skutečnost, že samotná postava Ježíše Nazaretského, alespoň nakolik nám o něm podávají svědectví knihy Nového zákona, se ve značné míře věnovala kázání, totiž hlásání „radostné zvěsti“ (*eu-angelia*) o příchodu Božího království a spásy člověka, v druhé řadě z toho důvodu, že hlásání stojí v jádru misijního poslání církve („Jděte tedy, získejte za učedníky všechny národy, křtěte je ve jménu Otce i Syna i Ducha svatého a učte je zachovávat všechno, co jsem vám přikázal.“ Mt 28, 19–20), které v posledku neznámá nic jiného, než že ona radostná zvěst má být hlásána, kázána a předávána dalším lidem, biblicky řečeno národům. V křesťanském pojetí se tak neděje pouze z tohoto Ježíšova příkazu, ale sama podstata oné radostné zvěsti, že Bůh se stal člověkem a zachránil člověka, si žádá, aby byla hlásána. Touto optikou můžeme dokonce na křesťanství nahlížet nikoliv jako na náboženství knihy, nýbrž jako na náboženství hlásání, zvěstování, chcete-li kázání.

Samotné slovo kázání se vyskytuje i v Bibli předně v Novém zákoně ve zmíněných souvislostech Ježíšova kázání či prvokřesťanského zvěstování. Ve Starém zákoně, konkrétně v Jeronýmově Vulgátě, která měla naprosto zásadní vliv na celý křesťanský Západ, bychom našli výrazy odvozené od *praedicare* spíše v obecnějším významu veřejného hlásání, vyřčení, nežli v onom novozákonním slova smyslu, a proto se také většinou nepřekládají odvozeninami od českého kázat, ale jiným způsobem.⁴⁴ Zajímavé je, že ačkoliv se kázání, jako ostatně takřka vše v křesťanství, odvíjí od příkladu osoby Ježíše z Nazareta, nelze říci, že by Ježíš položil nějaké jasné metodologické nebo rétorické základy kazatelství, které by měly všeobecnou

⁴⁴ Srov. BRTÁŇOVÁ, Erika. *Stredoveká scholastická kázeň: k recepcii latinských sermones v kódexoch slovenskej proveniencie*, s. 37.

platnost v celém křesťanském světě napříč časem a prostorem. Naopak kazatelské metody mnohdy přebírají dobové rétorické postupy, které jsou naplněny obsahem křesťanské zvěsti.⁴⁵

Problematický při studiu kázání, ostatně jako při studiu jakýchkoliv řečnických projevů, je ten fakt, že až do doby moderních technologií nám byla zachována nikoliv jako pronášené řeči, ale jako různé druhy textu, někdy dokonce primárně literárního. Přičemž typy textů, v jakých se nám pronesené řeči obecně mohly zachovat, jsou překvapivě velmi pestré. Ať už je to řeč záměrně literárně vydaná, jako v případě mnoha Ciceronových řečí, nebo z námi sledovaného středověkého kazatelství např. kázání Bernarda z Clairvaux,⁴⁶ může se ale jednat také o podklad pro kazatele či řečníka, což je častý případ středověkých kázání, popřípadě se může jednat také o zápisky posluchače. V každém případě nám to znemožňuje zkoumat podstatné složky mluveného projevu, jakými jsou intonace, tempo, barva hlasu, řeč těla, mimika, pauzy a mnohé další.⁴⁷

Ve 13. století se nám ještě kromě sbírek kázání vydaných autorem za tím účelem, aby byly jistým exemplářem pro budoucí generace, zvláště z prostředí pařížské univerzity zachovaly tzv. *reportationes*, která vznikala jako poznámky či zápisky posluchačů. Situaci ale komplikuje to, že tyto zápisky mohly být později upraveny a vydány tak, aby sloužily také jako jistá vzorová kázání.⁴⁸ Specifickou otázkou spojenou s tímto problémem je častá nejasnost, v jakém jazyce bylo dané kázání vlastně proneseno. Psaná verze kázání v latině v dobách, kdy hlavním jazykem pro většinu psaných textů byl právě tento jazyk, není důkazem pro to, že by kázání bylo v latině i pronášeno. Zdá se pravděpodobné, že se kázání pronášelo v takovém jazyce, jakému auditorium rozumělo, což znamená, že na půdě klášterů, univerzit a synodů či koncilů se kázalo v latině, ale laikům v jazyce vernakulárním.⁴⁹

⁴⁵ Studium kazatelství samotného Ježíše je značně komplikované. Na jedné straně se zdá, že i Ježíš do značné míry přebíral dobové zákonitosti židovských náboženských projevů, na druhé mu nelze upřít některé svébytné metody, např. hojné užívání podobenství. Srov. MURPHY, James J. *Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*. Berkeley: University of California Press, 1974, s. 269–280.

⁴⁶ Princip je vlastně obdobný jako v případě některých veřejně vydaných dopisů, které se spíše stávají jistým literárním žánrem, než aby zůstali soukromou korespondencí. K Bernardovi více viz EDWARDS, Otis Carl. *A history of preaching*, s. 187–197.

⁴⁷ Více k této otázce např.: KIENZLE, Beverly Mayne. *Medieval Sermons and their Performance: Theory and Record*. Online. In: MUESSIG, Carolyn, ed. *Preacher, sermon, and audience in the Middle Ages*. Leiden: Brill, 2002, s. 89–124.

⁴⁸ D'AVRAY, David L. *The preaching of the friars: sermons diffused from Paris before 1300*, s. 97–99.

⁴⁹ Tamtéž, s. 91–95.

I s ohledem na výše zmíněné je zřejmé, že výzkum kazatelství je ze své povahy studiem interdisciplinárním, v němž se setkává hned několik různých vědních oborů. Historie nám tak pomáhá zkoumat, jaký mělo kázání v jistých dobách vliv na společnost a naopak jak se vývoj společnosti jistým způsobem zrcadlil v kázáních, a zároveň, jak již bylo řečeno, nic nelze zkoumat bez dobových souvislostí. Dále je nezbytná teologie, neboť kázání nese ryze křesťanský, teologický obsah, který bez ní nemůžeme pořádně uchopit. Potřebujeme také filozofii, která nám pomáhá porozumět jak složitým teologickým obsahům, tak i racionálním argumentům obsaženým v kázáních. Nelze opomenout ani literární vědu, protože upomíná na to, že přistupujeme k textu psanému, který má i ve svém dějinném vývoji jisté zákonitosti. V neposlední řadě se studium kázání neobejde bez lingvistiky zkoumající například volbu slov, výrazové prostředky a slovní zásobu. A nakonec potřebujeme i samotnou rétoriku, nakolik ji ovšem můžeme považovat za samostatný vědní obor.

V případě středověkého kazatelství, které však nebylo vůbec homogenním fenoménem, což se i tato práce snaží ilustrovat, je třeba mít na paměti, že kázání zvláště k laickému auditoriu (kláštery byly poněkud specifickým prostředím) bylo mnohdy jediným nástrojem vyučování lidí ve víře a jedním z mála prostředků, jak se mohli negramotní příslušníci středověké společnosti dostat k obsahům Písma svatého. Tuto roli hrála samozřejmě také ikonografie. Otázkou však zůstává poměr vlivu kázání a ikonografie na formování náboženských představ středověkých lidí, přičemž někteří kunsthistorici se vyjadřují výrazně ve prospěch vlivu umění: „Takto bylo učení církve o posledním cíli života na zemi ztělesněno v sochách portálu kostela. Tyto představy byly v lidských myslích zakotveny mnohem pevněji než slova z kázání kněží.“⁵⁰

Století třinácté je i na poli kazatelství stoletím jak velkých proměn, tak velkého rozmachu. Do jaké míry tyto změny souvisely s rozšířením žebravých řádů a námi úžeji sledovaných dominikánů, se pokusíme objasnit ve čtvrté kapitole. V tuto chvíli bude užitečné stručně nastínit stav kazatelství před rokem 1200 a obecně se podívat na základní aspekty proměn kazatelství ve století třináctém.

⁵⁰ GOMBRICH, E. H. *Příběh umění*, 1. Praha: Odeon, 199, s. 142.

3.2 Proměny kazatelství

Celá tradice latinského kazatelství, můžeme říci i písemnictví obecně, zřetelně a uvědoměle navazuje na antickou literaturu a písemnictví. Že byla a stále je pro mnohé latiníky ciceronská či vergiliovská latina vzorem hodným následování, netřeba připomínat, dobré je však mít na zřeteli také onu linii antických teoretiků rétoriky: Aristoteles – Cicero – Seneca – Quintilianus.⁵¹ Nicméně po celý středověk až do znovuobjevení některých antických textů humanisty byly pro středověkou rétoriku nejvíce formující spisy *Rhetorica ad Herennium*, nesprávně připisovaná Ciceronovi, a jeho spis *De inventione*.⁵² Je vhodné si uvědomit, že antický pojem rétoriky byl mnohem širší, než jak vnímáme rétoriku dnes, totiž pouze jako nauku o praktické technice projevu. Byla naopak chápána velmi široce a zahrnovala celou práci na mluveném projevu – od volby tématu a promyšlení argumentů, přes kompozici a správnou volbu slov až po zapamatování textu a jeho dobrý přednes. Nedílnou součástí bylo také uvědomění, že dobrým řečníkem se nestává pouze člověk nadaný výřečností, ale nutně také člověk jistých morálních kvalit – *vir bonus, dicendi peritus*⁵³ – tento přístup je patrný i ve středověkých textech pojednávajících o kazatelství. Zmíněná antická rétorická linie je obzvláště patrná u církevních otců, kteří často měli klasické rétorické vzdělání běžné pro římské úředníky. Bylo tedy přirozené, že „světské“ rétorické znalosti začali aplikovat i do církevního života.⁵⁴ Vrcholným představitelem latinského kazatelství doby antické a zároveň autorem, který ovlivnil celé středověké uvažování (nejen na poli kazatelství), je Aurelius Augustinus (354–430), biskup v severoafrickém Hippu,⁵⁵ který ve svém díle *De doctrina Christiana* z roku 426 přejímá zmiňovanou antickou rétorickou tradici.⁵⁶ I s ohledem na obecnou recepci jeho děl a autoritu

⁵¹ CURTIUS, Ernst Robert. *Evropská literatura a latinský středověk*, s. 75–83; EDWARDS, Otis Carl. *A history of preaching*, s. xix.

⁵² MURPHY, James J. Rhetoric. In: MANTELLO, F. A. C. a RIGG, A. G. (ed.). *Medieval Latin: an introduction and bibliographical guide*. Washington: Catholic University of America Press, 1996, s. 629.

⁵³ Quintilianus. *Institutio oratoria* 12, 1, 1, citováno dle ediční poznámky In: AUGUSTIN. *Křesťanská vzdělanost = De doctrina christiana*. Překlad Jana Nechutová. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 172, pozn. 5. Kde je uveden překlad toho rčení od V. Bahníka: „čestný muž, zkušený v mluvení.“

⁵⁴ Proces recepce a pokřesťanštění myšlenek, proudů, svátků a mnoho dalšího je velmi zajímavým a dlouhodobým procesem, který by jistě vydal na samostatnou práci. Pro ilustraci našeho tématu stačí vzpomenout na linii, kterou započal sv. Pavel hlásáním nežidovskému světu, ve kterém dále pokračovali církevní otcové, kteří se přes počáteční obavy nebáli využívat novoplatonské filozofie ke křesťanské apologii.

⁵⁵ FRANZEN, August, FRÖHLICH, Roland a SMĚKAL, Bedřich. *Malé dějiny církve*, s. 71.

⁵⁶ MURPHY, James J. *Rhetoric*, s. 630.

tohoto církevního otce se stal až do doby vrcholného středověku vlastně jediným křesťanským teoretikem rétoriky a homiletiky.⁵⁷

Právě homilie církevních otců se staly základem pro kazatelskou tvorbu latinského středověku až do roku 1200. Ať už se jedná o díla Bedy Ctihodného, Petra Diákona, Rabana Maura či snad o dílo z 12. století s názvem *Speculum ecclesiae*, vždy jde nějakým způsobem o navazování, výpůjčku či kompilaci církevních otců, předně Augustina, Řehoře Velikého a Jeronýma.⁵⁸ Je však dobré upozornit na pro nás nesamozřejmý přístup antiky a středověku k přejímání částí textu od předešlých autorů, které bylo spíše důkazem sečtělosti a umu autora nežli plagiátorstvím.⁵⁹

Sledujme nyní stav a proměny vrcholně středověkého kazatelství s ohledem na výše zmíněné fenomény vrcholného středověku, jež více či méně kazatelství ovlivnily, a pozorujme, jak je 12. století i v této oblasti předznamenáním obrovských změn a rozmachu kazatelství ve století následujícím.

Do 12. století většina světského kléru nedosahovala velkého vzdělání a k jejich službě v podstatě stačila znalost Vyznání víry, Otčenáše a schopnost vysluhovat svátosti.⁶⁰ Ostatně alespoň v teoretické rovině platila ona teologická zásada, že regulárními kazateli byli biskupové a kněží byli pouze pomocnými kazateli biskupů.⁶¹

Přibližně v polovině 12. století však homilie komponované po vzoru církevních otců, tedy jako exegeze celého čteného úryvku Písma (perikopy),⁶² tehdy ovšem taktéž označované latinským *sermo*, začínají ustupovat ve prospěch nových kázání, již ovlivněných scholastikou.⁶³ Dělo se tak jednak v katedrálních školách v Paříži, Tournai, Poitiers a Remeši, jednak v kláštorech výše zmíněných nových reformních řádů cisterciáků, premonstrátů a

⁵⁷ EDWARDS, Otis Carl. *A history of preaching*, s. 175.

⁵⁸ SCHÜTZ, Werner. *Geschichte der christlichen Predigt*. Berlin: de Gruyter, 1972, s. 46–49.; EDWARDS, Otis Carl. *A history of preaching*, s. 164–165.

⁵⁹ Srov. VIDMANOVÁ, Anežka. Středověká latinská literatura. In: SPUNAR, Pavel a kol. *Kultura středověku*. 2. pozm. a dopl. vyd. Praha: Academia, 1995, s. 118–119.

⁶⁰ SCHÜTZ, Werner. *Geschichte der christlichen Predigt*, s. 48.

⁶¹ EDWARDS, Otis Carl. *A history of preaching*, s. 215.

⁶² KIENZLE, Beverly Mayne a D'AVRAY, David L. Sermons. In: MANTELLO, F. A. C. a RIGG, A. G. (ed.). *Medieval Latin: an introduction and bibliographical guide*. Washington: Catholic University of America Press, 1996, s. 659.

⁶³ SCHÜTZ, Werner. *Geschichte der christlichen Predigt*, s. 52.

augustiniánských kanovníků.⁶⁴ Nejen vlivem scholastiky, ale i díky specifickým potřebám klášterních posluchačů a jejich dennímu rytmu patří monastická kázání mezi svébytný a zajímavý druh středověkého kázání. Minulo by se cílem této práce více se zabývat tímto druhem kázání včetně jeho nejslavnějšího autora a pravděpodobně největšího kazatele celého středověku vůbec, Bernarda z Clairvaux. Stojí však za zmínku jeho specifický vztah ke scholastice, kdy na jedné straně s ní a s jejími představiteli, předně s Petrem Abélardem, vedl velmi ostrou polemiku, na druhé straně z ní čerpal a zdá se, že tato inspirace se promítala i do jeho kázání.⁶⁵

Je tedy nasnadě, že tyto změny mají co do činění s termínem „renesance dvanáctého století“ zmiňovaném v předchozí části, přičemž největší vliv na proměny kazatelství měly nové překlady Aristotelových textů o logice a větší studium gramatiky a literatury. To se projevilo i vznikem nových teoretických pojednání o kázání, tzv. *artes praedicandi*,⁶⁶ která se na počátku 13. století zvláště zasloužila o rozvoj nového kazatelského typu, a proto budou několika jejich prvním autorům věnovány následující řádky.

Těsně před počátkem 12. století vznikla takřka po 800 letech⁶⁷ první kazatelská příručka z pera Guiberta z Nogentu *Liber quo ordine sermo fieri debeat*, která sice ještě nenese typické rysy středověkých *artes praedicandi*, ale už rozvíjí myšlenky o důležitosti kázání, uvědomuje si nutnost přizpůsobení posluchačům a rozvažuje nad tím, že kázat by měl každý pokřtěný a birmovaný. Také jako jeden z prvních středověkých autorů přišel s jasným výčtem čtyř významů Písma: historickým (tj. literárním, doslovným), alegorickým, tropologickým (morálním) a asketickým (někdy též zvaným anagogický, tj. eschatologický).⁶⁸ Církevní otcové většinou využívali trojí význam Písma: historický, alegorický a tropologický. V textech Jana Kassiana a Řehoře Velikého se poté prvně objevuje i toto rozlišení čtyř významů.⁶⁹

⁶⁴ EDWARDS, Otis Carl. *A history of preaching*, s. 182–183.

⁶⁵ SCHÜTZ, Werner. *Geschichte der christlichen Predigt*, s. 55.

⁶⁶ MURPHY, James J. *Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*. Berkeley: University of California Press, 1974, s. 309.

⁶⁷ Máme na mysli první dílo od Augustinova *De doctrina Christiana*, ovšem někteří by též mezi teoretiky kazatelství zařadili také Řehoře Velikého se spisem *Cura pastoralis*. Více viz MURPHY, James J. *Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*, s. 292–297, 309.

⁶⁸ EDWARDS, Otis Carl. *A history of preaching*, s. 176.

⁶⁹ „Littera gesta docet, quid credas allegoria, | moralis quid agas, quo tendas anagogia.“ [od Řehoře Velikého – pozn. autora]

První *artes praedicandi*,⁷⁰ které se staly pro celé 13. století hlavními pomůckami pro přípravu a kompozici kázání, protože obsahovaly zpravidla pojednání o tom, jak má být kázání vystavěno a pronášeno, ale také jak má kazatel žít a jak studovat, vydal Alan z Lille. Ten vyučoval v Paříži a před smrtí v roce 1202 vstoupil do cisterciáckého kláštera.⁷¹ Jeho *Summa de arte praedicatoria* (1198) již předkládá kázání postavené na *divisio* (rozčlenění) a *auctoritas* (citátech autorů – autorit, tj. Bible a církevních otců)⁷² což jsou jedny ze stěžejních znaků námi sledovaného nového kazatelského typu. Zároveň by již svým způsobem šlo mluvit o *thematickém* kázání,⁷³ protože se Alanem navrhovaná kázání už skutečně točí kolem jednoho *thematu*, byť sám ještě tento termín nepoužívá.⁷⁴ Celková struktura pro *thematická* kázání 13. století však ještě není zcela typicky dopracovaná, protože Alan ve svém díle nerozvíjí, jak se má kázání dále členit (*dispositio*) ani jaké používat jazykové prostředky (*elocutio*).⁷⁵ Alan z Lille je tak již jistým předznamenáním nového kazatelského stylu, se kterým na počátku 13. století přichází Alexandr z Ashby a Tomáš ze Salisbury.

Augustiniánský kanovník Alexandr z Ashby se ve svém díle *De (artificio) modo praedicandi*, jak už samotný název napovídá, zabývá více než obsahem (materií) kázání jeho strukturou, způsobem (*modus*), kterou staví na rozčlenění (*divisio*) a důkazech. Tím se stal prvním autorem po Augustinovi, který se teoreticky zabývá více způsobem (formou) než obsahem kázání.⁷⁶ Navrhuje rozčlenění do tří oddělení, která mohou následovat další

„Litera učí, co se událo; co máš věřit, (učí) alegorie; morální (smysl učí), co máš činit; kam máš směřovat, (učí) anagogie.“

„Každý text tedy může mít až čtyři smysly: historický neboli literární; alegorický, jenž vypovídá o tajemství církve a Krista; morální (tropologický) vypovídající o tom, jak se má křesťan chovat; anagogický (eschatologický) vypovídající o posledních věcech...“ MACKERLE, Adam. *Než budete číst Bibli podruhé: vybraná témata o Bibli*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2014, s. 175.

⁷⁰ V singuláru *ars praedicandi* – „umění“ kázat, přičemž musíme mít na paměti onen antický význam slova *ars*, totiž nejen estetické umění, ale také jisté řemeslo, nauka apod.

⁷¹ EDWARDS, Otis Carl. *A history of preaching*, s. 177.

⁷² MURPHY, James J. *Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*, s. 305.

⁷³ Takto se označuje nový typ kázání, který má specifickou strukturu. Více viz podkapitulu 3.3, oddíl 1 a 2.

⁷⁴ WENZEL, Siegfried. *Medieval Artes Praedicandi: a synthesis of scholastic sermon structure*. Online. Toronto: University of Toronto Press, 2015, s. 50.

⁷⁵ MURPHY, James J. *Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*, s. 309.

⁷⁶ Tamtéž, s. 314.

pododdělení. Převratné však je zařazení argumentů (důkazů), ať už rozumových nebo přejatých od autorů, do každého (pod)oddělení (*sub-divisio*).⁷⁷

Nový typ kázání ve své plnosti pak předložil Tomáš Chobham (Tomáš ze Salisbury) ve své *Summa de arte praedicatoria* napsané před rokem 1221.⁷⁸ Autor byl pravděpodobně Angličan, studující a později také vyučující v Paříži. Tam jej učili Petr z Poitiers a Petr Cantor, kteří tudíž měli značný vliv na jeho odbornou činnost a dílo. Tomáš také působil jako zástupce děkana při kapitule v Salisbury.⁷⁹ Převratné na jeho Sumě je právě to, že jednotlivé části kázání nejsou sekvencí lineárně rozvíjených argumentů, ale spíše pyramidou poskládanou z různých individuálních bodů, přičemž každý z nich má nějaký vztah k *thematu*.⁸⁰ Neměli bychom však považovat Tomáše Chobhama za vynálezce tohoto kazatelského typu, ale spíše za prvního, kdo o něm teoreticky pojednává v takové formě, v jaké tato kázání známe ze 13. století. Zdá se, že se jednalo o přirozený proces formování nového stylu v souvislosti s rozvojem rétoriky, logiky a vzdělanosti vůbec.⁸¹

3.3 Thematické kázání

3.3.1 Terminologie

S počátkem 13. století se začal objevovat nový typ kázání, který budu nazývat *thematické kázání*,⁸² dobově byl však nejčastěji zvaný *sermo modernus*. Zastavme se pro začátek u samotného označení toho typu kázání, neboť jej provází zajímavé debaty odborníků a lépe nám to nastíní specifikum tohoto nového typu včetně jeho odlišností od kázání předešlých.

⁷⁷ MURPHY, James J. *Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*, s. 315–316.

⁷⁸ WENZEL, Siegfried. *Medieval Artes Praedicandi: a synthesis of scholastic sermon structure*, s. 6.

⁷⁹ COPELAND, Rita a SLUITER, Ineke (ed.). *Medieval grammar and rhetoric: language arts and literary theory, AD 300–1475*. Oxford: Oxford University Press, 2009, s. 614; MURPHY, James J. *Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*, s. 319.

⁸⁰ MURPHY, James J. *Rhetoric*, s. 635.

⁸¹ MURPHY, James J. *Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*, s. 325.

⁸² Vysvětlení, proč se v této práci přikláním k tomuto názvu, následuje níže, stejně jako důvod pro nestandardní způsobu zápisu slova *thematický* s písmenem „h“.

Označení *sermo modernus* má tu nespornou výhodu, že jej takto používali samotní středověcí autoři,⁸³ na druhou stranu je však termín *moderní* relativní, tudíž nepomůže tento typ kázání dobově zařadit a o samotné podobě kázání nám také mnoho neprozradí. Dále se objevuje výraz *univerzitní kázání*, kterým ale nemůžeme obecně pojmut nový kazatelský typ 13. století, protože ten se rozhodně neomezoval pouze na univerzitní prostředí, byť s ním jistou souvislost měl. Navíc z povahy věci by měl tento pojem zahrnovat všechna kázání pronesená na univerzitní půdě, čímž by kázání definoval pouze místem pronesení nikoliv jeho novou specifickou strukturou. Ještě častější termín *scholastické kázání* poukazuje na souvislost nového kazatelského typu se scholastickou metodou, ovšem tato souvislost není tak jasná, jak se na první pohled může zdát, a ještě se k ní později vrátíme. Nicméně pro poměrně jasnou asociaci termínu *scholastický* s dobou a autory, kteří skutečně tento nový kazatelský typ užívaly, se k tomu označení nakonec přiklání například Siegfried Wenzel, americký profesor středověké literatury německého původu a jeden z předních odborníků na středověké kazatelství.⁸⁴ Naopak Americký profesor a odborník na antickou a středověkou rétoriku James J. Murphy často používá anglický výraz *artistic sermon*,⁸⁵ který v sobě odráží ono dobové *ars praedicandi*.⁸⁶ A konečně se někteří badatelé přiklání k výrazu *thematické kázání*, protože právě zaměření na jedno *thema* místo výkladu celé perikopy, je jedním z nejsignifikantnějších rysů tohoto nového typu kázání, což je i důvod, proč přikláním k užívání tohoto termínu.

Problém terminologie se však týká nejen otázky, jaké označení pro nový typ kázání zvolíme, ale také jak budeme všechny termíny překládat do češtiny. Obecně vzato je vhodné vycházet z pojetí badatelů, kteří o tématu pojednávají v češtině či jejichž práce jsou do češtiny přeložené. Nicméně pro poměrně malý počet těchto prací není česká terminologie jednotná a ustálená. Ačkoliv by se zdálo vhodné překládat „thematic sermon“ jako tematické kázání, přikláním se z níže uvedených důvodů významu slova *thema*, které se liší od českého *téma*,

⁸³ WENZEL, Siegfried. *Medieval Artes Praedicandi: a synthesis of scholastic sermon structure*, s. 46.

⁸⁴ Tamtéž, s. 46.

⁸⁵ Termín je obtížně přeložitelný, protože *umělecké kázání* by značilo spíše vyumělkovanost či umělecké milieu a *artistické kázání* by nás sice možná dovedlo k artistickým fakultám či svobodným uměním, ale to také není to, co má termín vyjadřovat. Významově se jedná o něco jako „umně vytvořené kázání“. Protože se termín v této práci dále neobjevuje, dovolím si jej ponechat takto bez jasného návrhu na český překlad.

⁸⁶ MURPHY, James J. *Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*, s. 325.

spíše k archaickému zápisu *thematické* kázání, stejně tak činí např. český medievista doktor Pavel Soukup.⁸⁷ V českém prostředí se občas zavádí slovo *sermon* (g. *sermonu*), patrně ve snaze respektovat latinské označení *sermo* nebo se terminologicky odlišit od *homilie*. Nicméně vzhledem k tomu, že se i pro kázání před rokem 1200 nejčastěji používalo latinského výrazu *sermo*,⁸⁸ nevnímám jako příliš opodstatněné zavádět do češtiny nečeské slovo *sermon*, a přikláním se tak k jednoduchému překladu *sermo* jako *kázání*. S doktorem Pavlem Soukupem naopak nesouhlasím s překladem latinského *divisio* (popř. z odborné literatury anglického *division*) jako *divize*, protože evokuje spíše skupinu vojáků nebo firemní oddělení než rozdělování, dělení či rozčleňování, o které v kontextu *thematických* kázání jde nejvíce. Proto budu v této práci užívat výrazu *rozčlenění*.

3.3.2 Struktura a charakteristické části

Ačkoliv se *thematické* kázání vyznačuje značnou sešňěrovaností a formalismem,⁸⁹ je vlastně těžké podat jedno jeho univerzální schéma. Je to dáno jak jistým vývojem (jiné schéma mají raný Alan z Lille, převratný Tomáš Chobham a vrcholný Robert z Basevornu), ale také zkrátka poměrně velkým množstvím *artes praedicandi* z pera mnoha autorů. Podrobnou analýzu se snahou o představení obecného schématu *thematického* kázání přináší Siegfried Wenzel ve své práci *Medieval Artes Praedicandi: a synthesis of scholastic sermon structure*,⁹⁰ kde předkládá následující strukturu *thematického* (jeho terminologií *scholastického*) kázání:

- „(a) Označení **thematu**,
- (b) po kterém následuje nebo může následovat **prothema**, jako jakýsi druh prologu, po kterém přichází
- (c) **modlitba** o božskou pomoc.
- (d) Poté se **thema** opakuje nebo je shrnuto.
- (e) Je zaveden buď nějaký způsob **překlenutí**, nebo jinak delší

⁸⁷ SOUKUP, Pavel. *Reformní kazatelství a Jakoubek ze Stříbra*. Praha: Filosofia, 2011, s. 129–130.

⁸⁸ Alespoň jak uvádí Beverly Mayne Kienzle v KIENZLE, Beverly Mayne a D'AVRAY, David L. *Sermons*, s. 659. Byť je pravda, že někteří badatelé používají výrazy *sermo* a *homilia* právě k odlišení nového a starého typu kázání.

⁸⁹ SCHÜTZ, Werner. *Geschichte der christlichen Predigt*, s. 65.

⁹⁰ WENZEL, Siegfried. *Medieval Artes Praedicandi: a synthesis of scholastic sermon structure*. Toronto: University of Toronto Press, 2015.

- (f) úvod **thematu**.
- (g) Následuje **rozčlenění** (*divisio*).
- (h) Části oddělení se **stvrzují** a jsou dále vysvětlovány nebo rozvíjeny různými způsoby včetně
- (i) (uvedení) **pododdílů** (*subdivisones*) a **distinkcí** (*distinctiones*)
- (j) a dalších způsobů **rozšíření** (*dilatatio*).
- (k) Na konci mohou být jednotlivé oddíly propojeny dohromady.
- (l) Kázání je ukončeno uzavírací formulí, zpravidla modlitbou.⁹¹

James J. Murphy předkládá toto obecné schéma:

1. Úvodní modlitba
2. Úvod do thematu (antethema, prothema)
3. *Thema*
4. *Divisio* (rozčlenění) nebo oznámení částí (*membra*), které budou probírány
5. *Subdivisio* – další rozčlenění předchozího rozčlenění
6. *Amplificatio membrorum*
7. Závěrečná modlitba⁹²

⁹¹ Volně přeloženo autorem. Originál:

- „(a) The **thema** is announced.
- (b) It is or may be followed by a **prothema** as a kind of prologue, which leads to
- (c) A **prayer** for divine assistance.
- (d) Then the thema is **repeated** or resumed.
- (e) Some kind of connection to the next part is established, which may be what I will call a **bridge passage**, or else a longer
- (f) **Introduction of the thema**.
- (g) The division follows.
- (h) The members of the division are **confirmed**. The members are then explained or further developed with various processes including
- (i) **Subdivisions** and distinctions as well as
- (j) Other **processes of dilatation**.
- (k) At the end of the development the members may be **tied together**.
- (l) Finally, the sermon ends with a **closing formula**, essentially a prayer.“

WENZEL, Siegfried. *Medieval Artes Praedicandi: a synthesis of scholastic sermon structure*, s. 48.

⁹² MURPHY, James J. *Rhetoric*, s 635.

Struktura u Tomáše Chobhama v podání Jamese J. Murphyho vypadá takto:

1. Úvodní modlitba za božskou pomoc
2. *Prothema* (antethema) neboli úvod do *thematu*
3. *Thema* neboli ohlášení citátu z Písma
4. *Divisio* neboli ohlášení rozdělení na části
5. Rozvinutí (*prosecutio*) částí jmenovaných v *divisio*
6. Závěr (není integrální součástí kázání)⁹³

⁹³ MURPHY, James J. *Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*, s. 325.

Ať už se přikloníme ke kterémukoliv ze schémat, je zřejmé, že *thematické* kázání má některé charakteristické a nepostradatelné části, jejichž smysl a obsah je třeba rozebrat.

Thema je zcela zásadním pojmem a zároveň ústřední součástí kázání. Jedná se většinou o jeden verš z Písma, je vhodné, když je jeho smysl jasný a když jsou v něm obsažená slova v Písmu hojně užívaná,⁹⁴ protože celé kázání je právě kolem něho vystavěno. Ovšem je třeba upozornit na to, že bychom si *thema* neměli jednoduše vykládat jako téma, jak tomuto slovu v našem jazyce rozumíme, spíše je jakousi *matérií* celého kázání.⁹⁵ Tímto se také námi sledované vrcholně středověké *sermo modernus* liší od předchozích homilií, protože se již nezabývá výkladem celého biblického úryvku, ale vybírá si pouze jeden verš, často však verš ze čtené perikopy, popřípadě antifon, sekvencí či hymnů,⁹⁶ takže je kázání tímto propojeno s liturgickým obsahem slavení.

Thema může být v průběhu kázání opakováno, typicky na začátku nových částí, a tak vytváří mimo jiné jakýsi refrén kázání.

Prothema nebo někdy také zvané *antethema* může mít funkci jakéhosi úvodu, tedy v duchu ciceronské rétoriky by mělo posluchače učinit pozitivně nakloněným ke kazateli, pozorným a ochotným přijímat nové věci.⁹⁷ Může být vystavěno na jednom slově z *thematu* nebo má vlastní verš, a může tak někdy dokonce působit jako malé samostatné kázání.⁹⁸

Úvodní modlitba, která má za cíl povzbudit posluchače k modlitbě, aby byl o to hojnější užitek kázání, ale která má také vyprosit milost kázání samotnému kazateli. Často to bývala modlitba Otčenáše, Zdrávasu nebo například *Veni sancte Spiritus*.⁹⁹ Je zajímavé, že Tomáš Chobham klade toto vzývání božské pomoci do souvislosti s tím, že i antičtí filozofové toto dělali.¹⁰⁰ Je pravdou, že v antické literatuře je to poměrně běžná praxe v úvodu díla, dokonce i

⁹⁴ EDWARDS, Otis Carl. *A history of preaching*, s. 221.

⁹⁵ Více k *thematu* viz WENZEL, Siegfried. *Medieval Artes Praedicandi: a synthesis of scholastic sermon structure*, s. 50–55.

⁹⁶ SCHÜTZ, Werner. *Geschichte der christlichen Predigt*, s. 62.

⁹⁷ *benevolens, attentus, docilis*

⁹⁸ SCHÜTZ, Werner. *Geschichte der christlichen Predigt*, s. 62; WENZEL, Siegfried. *Medieval Artes Praedicandi: a synthesis of scholastic sermon structure*, s. 55–59.

⁹⁹ WENZEL, Siegfried. *Medieval Artes Praedicandi: a synthesis of scholastic sermon structure*, s. 59–60; EDWARDS, Otis Carl. *A history of preaching*, s. 221.

¹⁰⁰ MURPHY, James J. *Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*, s. 322.

epikurejec Titus Lucretius Carus vzývá na začátku svého eposu *De natura Venuši*, ačkoli měli epikurejci velmi rezervovaný vztah k antropomorfním božstvům antického světa. Ač se tedy z části může jednat o rétorickou figuru, nechceme tím rozhodně tvrdit, že by se v případě středověkých kazatelů jednalo o pouhý formalismus a nikoliv o vnitřní přesvědčení o nutnosti Boží pomoci při kázání.

***Divisio*¹⁰¹ (*thematis*)**, tedy rozčlenění,¹⁰² je jednou ze základních částí *thematického* kázání. *Divisio* je rozdělení *thematu* na různé části (*partes* nebo *membra*), což umožňuje kazateli rozvinout významy zvoleného *thematu* nebo jinak řečeno *divisio* umožňuje tzv. *dilatatio* – rozšíření, a tím pádem další a širší rozvinutí kázání. Nepřekvapí nás, že bylo velmi oblíbené členění vždy do tří částí, byť nebylo nutným pravidlem.¹⁰³

Jednotlivé členy *divisio* mnohdy sledovaly různé aspekty *thematu* na principu kategorií jako jsou místo, čas, kdo, komu, jakým způsobem apod. Jednotlivé části mohly být také jazykově zkrášleny za použití rýmů.¹⁰⁴

Pokud se *divisio* odehrává na principu jazykovém tak, že se například pracuje se slovními deriváty slova z *thematu*, pak se pro to často používá výrazu *distinctio*.¹⁰⁵

Později, např. u Pseudo-Bonaventury, se objevuje *divisio extra* a *divisio intra*, přičemž jedno značí rozčlenění na základě myšlenek neobsažených v *thematu*, proto se nazývá vnějším, přičemž použití tohoto rozčlenění doporučuje pro kázání laiků, kdežto druhé je založeno hlavně na dělení na bázi slov obsažených v *thematu* (proto vnitřní – *intra*) včetně jejich etymologií, vztahů napříč Novým a Starým zákonem apod., a proto se doporučovalo pro kázání vzdělanějšímu publiku.¹⁰⁶

¹⁰¹ WENZEL, Siegfried. *Medieval Artes Praedicandi: a synthesis of scholastic sermon structure*, s. 65–75.

¹⁰² *Divisio* lze přeložit také jednoduše jako dělení či rozdělení. Brtáňová také vysvětluje *divisio* jako třídění slov. Přikláníme se k *rozčlenění*, protože implikuje dělení na části, členy – lat. *membra*.

¹⁰³ MURPHY, James J. *Rhetoric*, s. 635.

¹⁰⁴ BRTÁŇOVÁ, Erika. *Středověká scholastická kázeň: k recepcii latinských sermones v kódexoch slovenskej proveniencie*, s. 62.

¹⁰⁵ KIENZLE, Beverly Mayne a D'AVRAY, David L. *Sermons*, s. 662.

¹⁰⁶ BRTÁŇOVÁ, Erika. *Středověká scholastická kázeň: k recepcii latinských sermones v kódexoch slovenskej proveniencie*, s. 59–60; WENZEL, Siegfried. *Medieval Artes Praedicandi: a synthesis of scholastic sermon structure*, s. 59–67.

Subdivisio (rozčlenění do pododdílů) může být další užívanou metodou, která se zakládá na podobném rozčleňování jako v případě *divisio*, jen takto dále větví rozdělení, a umožňuje tak nabírat vlastní obsah kázání.¹⁰⁷

Amplificatio membrorum (rozšíření částí) je po rozčlenění stěžejním bodem, který vytváří vlastní obsah kázání. Terminologie není úplně jednotná a prostředků, jaké může kazatel zvolit, nemálo, ale vedle výše zmíněného *dilatatio*, tedy rozšíření, a *distinctio*, můžeme mluvit například o *confirmatio*, tedy jakémsi potvrzování, které se opírá hlavně o citáty z Písma nebo z jiných významných autorů.¹⁰⁸

Samotné rozšíření pak může stát na několika různých způsobech. Richard z Thetfordu, autor kazatelské pomůcky s názvem *Ars dilatandi sermones*, které měla kazateli pomoci právě s rozšířením (*dilatatio*) kázání, navrhuje několik různých způsobů tohoto rozšíření: výklad úryvku na principu definic, popisů a interpretací rozčleňování; odůvodňování postavené na sylogismech, indukci, příkladech nebo entymémě; citování autorit; etymologie; metafory; čtyři smysly Písma; příčiny a následky.¹⁰⁹

Vedle hojných citátů z Písma a racionálních argumentů bylo také samozřejmě častým prostředkem užívání typizovaných příběhů, které měly fungovat jako příklady, s názvem *exempla*.¹¹⁰ Jím se budeme věnovat krátce v souvislosti s kazatelskými pomůckami.

Závěr kázání byl povětšinou v duchu antické rétoriky věnován krátkému shrnutí, popř. návratu na začátek. Často bývala úplně poslední věta formulovaná jako modlitba.¹¹¹

Nakonec připomeňme, co je zmíněno již výše, že ačkoliv je struktura *thematického* kázání velmi formalistní a sešněrovaná, nelze na základě množství *artes praedicandi*, které každé předkládá lehce odlišnou strukturu či používá jinou terminologii, podat jednoduchý a obecný popis struktury *thematického* kázání. Proto jsme se omezili na některé základní obecné aspekty. Zjednodušeně však můžeme shrnout strukturu do tří bodů obdobně, jak to činí James

¹⁰⁷ WENZEL, Siegfried. *Medieval Artes Praedicandi: a synthesis of scholastic sermon structure*, s. 78–80.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 75.

¹⁰⁹ MURPHY, James J. *Rhetoric*, s. 635.

¹¹⁰ EDWARDS, Otis Carl. *A history of preaching*, s. 222.

¹¹¹ WENZEL, Siegfried. *Medieval Artes Praedicandi: a synthesis of scholastic sermon structure*, s. 85–86.

J. Murphy, když jmenuje tři naprosto základní části *thematického* kázání: *thema*, *divisio* (rozčlenění) a *amplificatio* (rozšíření).¹¹²

3.3.3 Vztah *thematického* kázání a scholastiky

Je třeba věnovat také pár slov výše naznačené otázce, tj. jaký byl vlastně vztah *thematického* kázání a scholastiky. Otázka je tím zajímavější, že *thematické* kázání bývá některými badateli označováno jako scholastické, ale důležitost této otázky netkví v terminologii, nýbrž spíše v potřebě objasnit, nakolik *thematické* kázání přejímá scholastickou metodu či nakolik je jeho vznik zapříčiněn rozvojem scholastiky. Oxfordský medievista David d'Avray uvádí rozličné přístupy badatelů k této otázce a zmiňuje například zajímavý vstup do této debaty snad nejvýznamnějším badatelem 20. století v oblasti středověké filozofie Étienne Gilsonem. Ten upozorňuje na to, že rozřešení otázky závisí také na tom, jak vlastně scholastiku charakterizujeme či definujeme, a tvrdí, že nejsignifikantnější je pro ni metoda užívání kvestií (*quaestiones*), kterou ale v *thematických* kázáních téměř nenajdeme.¹¹³

Zásadní rozdíl tkví také v odlišné intenci filozofických textů na straně jedné a kázání na straně druhé, která s sebou přináší nejen různé obsahy, ale i různé prostředky a metody, a tak má například i zdánlivě shodná záliba v citování autorit ve výsledku jiný smysl v kvestii a jiný v kázání.¹¹⁴

Na druhou stranu ale můžeme říci, že *thematické* kázání a scholastika mají společné systematické rozčleňování, nikoliv scholastickou metodu jako takovou, která se v kázáních vlastně nevyskytuje.¹¹⁵ Toto systematické rozčleňování d'Avray nazývá „the subdividing mentality“, což jej přivádí k problému, nakolik tato mentalita pramení z „scholastické logiky“. Hned však dodává, že samotná kázání nejsou tolik poznamenána „scholastickou technikou řešení problémů systematickými logickými argumenty.“¹¹⁶ Jinými slovy můžeme říct, že i přes společnou mentalitu rozčleňování nelze tvrdit, že by byla *thematická* kázání vystavěna stejně

¹¹² MURPHY, James J. *Rhetoric*, s. 635.

¹¹³ D'AVRAY, David L. *The preaching of the friars: sermons diffused from Paris before 1300*, s. 164–169.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 170.

¹¹⁵ EDWARDS, Otis Carl. *A history of preaching*, s. 223.

¹¹⁶ D'AVRAY, David L. *The preaching of the friars: sermons diffused from Paris before 1300*, s. 177–178.

jako scholastické kvestie (*quaestiones*), protože nepoužívají ani stejnou techniku argumentů, ani obsahem stejná témata.¹¹⁷

Již zmiňovaný odborník na středověkou literaturu a kazatelství, Siegfried Wenzel, pak tvrdí, že „tato zvláštní struktura kázání byla navíc zjevně vedlejším produktem oné výrazné fáze vývoje středověkého myšlení a teologie, kterou nazýváme scholastikou.“¹¹⁸

Fakt, že vztah scholastiky a nového typu kazatelství ve 13. století nebyl tak pevný, jak by se na první pohled mohlo zdát, dokládá i geografie, protože krom Paříže, která v té době byla centrem n° 1 jak scholastiky, tak kazatelství, se scholastika rozvíjela hlavně v Oxfordu a Kolíně, kdežto kazatelství v Lyonu a Florencii.¹¹⁹

3.3.4 Kazatelské příručky

Typickým znakem nového kazatelského typu 13. století (*thematického* kázání) je hojné využívání různých druhů kazatelských příruček, jejichž velký počet byl jistě umožněn i rozvojem písemnictví, např. zjednodušením přepisů pomocí tzv. *pecií*.¹²⁰ Tato technika rozvinutá v Paříži spočívá v tom, že dané dílo je u knihařů v podobě exempláře, který je rozdělen do několika částí (*pecií*). To umožňuje, aby na jeho kopírování pracovalo více písařů paralelně, a tím se celý proces značně urychluje a zjednodušuje.¹²¹ O rozvoj kazatelských příruček se zasloužily i žebravé řády, jak později uvidíme, a zároveň se také značně podílely na jejich šíření. Tyto příručky nejen dokládají vznik a rozšíření *thematického* kázání, ale zároveň se o jejich rozvoj významně zasloužily.

Nejvýznamnějšími z těchto pomůcek jsou různorodá pojednání o tom, jak má kázání vypadat a jak je třeba na jeho tvorbě pracovat, jak zmiňujeme výše, v celé šíři. Často tedy zahrnují témata jako je kazatelův život a studium, artikulace a gestikulace při pronášení kázání, obsah, formy, jednotlivé části kázání apod. Jednotlivá pojednání nemusí nutně obsahovat všechny tyto aspekty, kladou alespoň na to či ono větší důraz.¹²² Tato pojednání souhrnně

¹¹⁷ WENZEL, Siegfried. *Medieval Artes Praedicandi: a synthesis of scholastic sermon structure*, s. 114.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 47.

¹¹⁹ D'AVRAY, David L. *The preaching of the friars: sermons diffused from Paris before 1300*, s. 179.

¹²⁰ Tamtéž, s. 76.

¹²¹ Tamtéž, s. 98–99.

¹²² WENZEL, Siegfried. *Medieval Artes Praedicandi: a synthesis of scholastic sermon structure*, s. 3.

nazýváme *artes praedicandi*. Již jsme pojednali o prvních z nich, které se zasloužily o vznik *thematického* kázání, nebo jej přinejmenším v rané fázi dokládají. Dodejme, že takovýchto pojednání máme z období od 13. do počátku 15. století více než 300,¹²³ přičemž soupis více než 230 *artes praedicandi* sestavil Harry Caplan¹²⁴ a přes tři desítky z nich jsou dostupné v moderních edicích.¹²⁵

Mezi dalšími významnými *artes praedicandi* ze 13. století jmenujeme například *Ars praedicandi* Viléma z Auvergne, pařížského biskupa, dále dílo Jana z La Rochelle *Processus negociandi themata sermonum*, zaměřené hlavně na volbu *thematu*, či *Rudimentum doctrinae* od jeho spolubratra Guiberta z Tournai. Od magistra Řádu bratří kazatelů máme dvě knihy spisu *De eruditione praedicatorum*, jenž v širším pojetí také může být řazen do žánru *artes*, ovšem, jak uvidíme později, toto pojednání je zaměřeno spíše na formaci kazatelů, jak příhodně napovídá český překlad díla (*O formaci kazatelů*),¹²⁶ než na kompozici kázání. Konečně jmenujme Roberta z Basevornu, vrcholného představitele tohoto žánru, který na počátku 14. století představuje *thematické* kázání již ve své naprosto dotvořené formě s názvem *Forma praedicandi*.¹²⁷

Další z pomůcek pro kazatele jsou tzv. *exempla* (v nom. sg. exemplum), tedy jakési příklady či exemplární příběhy. Za *exemplum* bývá označována jak rétorická či literární figura, která umně využívá nějakého, třeba i typického¹²⁸ příkladu, tak vlastní středověký literární žánr. V obecné rétorické rovině, jak tomu bylo v antice, můžeme za *exemplum* považovat příběh, který danému textu kromě toho, že jej vhodně ilustruje, mnohdy za využití obecně známých postav z děl uznávaných autorů dodává i na pravdivosti a může také posloužit k lepšímu rozřešení problému. Středověká *exempla* hojně užívaná v kázáních jdou v tomto ohledu ještě

¹²³ MURPHY, James J. *Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*, s. 275.

¹²⁴ CAPLAN, Harry. *Mediaeval „Artes Praedicandi“: A Hand-List*. Cornell Studies in Classical Philology, Vol. 24. Ithaca: Cornell University Press, 1934; CAPLAN, Harry. *Mediaeval „Artes Praedicandi“: Supplementary Hand-List*. Cornell Studies in Classical Philology, Vol. 25. Ithaca, Cornell University Press, 1936.

¹²⁵ WENZEL, Siegfried. *Medieval Artes Praedicandi: a synthesis of scholastic sermon structure*, s. XV.

¹²⁶ HUMBERT DE ROMANS. *O formaci kazatelů*. Praha: Krystal OP, 2016.

¹²⁷ WENZEL, Siegfried. *Medieval Artes Praedicandi: a synthesis of scholastic sermon structure*, s. 9–15.

¹²⁸ Na *exempla* je možné nahlížet optikou teorie tzv. *topoi*, tedy zjednodušeně řečeno stále se opakujících motivů. Srov. KIENZLE, Beverly Mayne a D'AVRAY, David L. *Sermons*, s. 664–665; CURTIUS, Ernst Robert. *Evropská literatura a latinský středověk*, s. 81–82.

dále. Někteří proto již nemluví o rétorické figuře, ale o vlastním středověkém literárním žánru v tom smyslu, že příběh posluchači přináší duchovní, ať už morální nebo praktickou, lekci.¹²⁹ Za kazatelskou pomůcku tak můžeme považovat sbírky (*collationes*) exempl, které většinou obsahují abecedně seřazená exempla, a ta poté kazatelé mohou využívat ve svých kázáních. Takovýchto sbírek jsou desítky.¹³⁰

Podobné exemplům jsou *collationes similitudinarum* (sbírky podobností), protože připodobnění či přirovnání bylo jednou z často užívaných rétorických figur.¹³¹

Kazatelům při přípravě kázání sloužily také sbírky distinkcí, které byly povětšinou seznamem některých výrazů z Písma s udáním jejich rozlišných významů s ohledem na čtyři smysly Písma (které zmiňujeme výše) a s příslušnými pasážemi, kde se ten či onen smysl vyskytuje.¹³²

V něčem podobnou příručkou a zároveň velkou pomocí pro kazatele při sestavování kázání byly vznikající biblické konkordance, přičemž první z nich sestavili dominikáni v Paříži. Jedná se o seznam slov často užívaných v Písmu s označením míst, kde se v Bibli nachází. Existence takových konkordancí předpokládá rozčlenění knih Písma na menší části, jež lze v konkordanci podat jako souřadnice. O to se na počátku 13. století zasloužil Štěpán Langton rozdělením biblických knih do kapitol.¹³³

Poslední, na první pohled paradoxní, ale zároveň možná nejvlivnější kazatelskou pomůckou jsou sbírky modelových kázání (*collationes sermonum*), skládajících se z kázání pro nejrůznější příležitosti. Nejčastější jsou kázání o nedělích v církevním roce (*sermones de tempore*), o svátcích svatých (*s. de sanctis*), o svátcích méně významných svatých, při nichž se používají nikoliv specifické, nýbrž společné liturgické texty užívané při vícero svátcích (*s. de communi sanctorum*), a kázání v době postní (*s. de quadragesima*). Existuje také specifický typ

¹²⁹ PALMER, Nigel F. Exempla. In: MANTELLO, F. A. C. a RIGG, A. G. (ed.). *Medieval Latin: an introduction and bibliographical guide*. Washington: Catholic University of America Press, 1996, s. 582–585.

¹³⁰ ROBERTS, Phyllis Barzillay. *The Ars Praedicandi and the Medieval Sermon*. Online. In: MUESSIG, Carolyn, ed. *Preacher, sermon, and audience in the Middle Ages*. Leiden: Brill, 2002, s. 54.

¹³¹ Tamtéž, s. 56.

¹³² EDWARDS, Otis Carl. *A history of preaching*, s. 225; D'AVRAY, David L. *The preaching of the friars: sermons diffused from Paris before 1300*, s. 72–73.

¹³³ Tamtéž, s. 225; Tamtéž, s. 75–76.

kázání zvaný *ad status*, který není ovlivněn liturgickým slavením, nýbrž auditoriem, kterému je pronášeno.¹³⁴

3.3.5 Nejvýznamnější autoři thematického kázání ve 13. století

Mezi kazateli 13. století, kteří užívali tohoto nového kazatelského typu, můžeme pro ilustraci z řad neřeholních duchovních, často však akademiků, jmenovat Jakuba z Vitry († 1240), Filipa Kancléře († 1236), Roberta ze Sorbonny († 1274) a pařížského biskupa Viléma z Auvergne († 1249).¹³⁵

Mezi dominikány zmiňme Petra z Remeše, převora konventu u sv. Jakuba v Paříži z let 1227–1230, dále již zmiňovaného Huga ze Saint-Cher († 1263), ale i významné teology Alberta Velikého († 1280) a jeho žáka Tomáše Akvinského († 1274), dále pak magistra řádu Humberta z Romans nebo pařížského učence Viléma Peralda († 1271).¹³⁶

Z řad menších bratří je třeba uvést jména jako Jan z La Rochelle († 1245), již zmíněný jako autor jednoho pojednání typu *ars praedicandi*, dále Alexander z Hales († 1245), Guibert z Tournai nebo Jan z Walesu († 1285). Nesmí být opomenut ani Bonaventura z Bagnoregia († 1274), jeden z největších františkánských učenců 13. století. Ale zařaďme také německého františkána Bertholda z Řezna, jenž je znám spíše jako lidový kazatel, zanechal však po sobě i latinsky psaná kázání.¹³⁷

¹³⁴ D'AVRAY, David L. *The preaching of the friars: sermons diffused from Paris before 1300*, s. 78–80.

¹³⁵ SCHÜTZ, Werner. *Geschichte der christlichen Predigt*, s. 60–65.

¹³⁶ D'AVRAY, David L. *The preaching of the friars: sermons diffused from Paris before 1300*, s. 138, 147–148, 158; SCHÜTZ, Werner. *Geschichte der christlichen Predigt*, s. 64.

¹³⁷ Tamtéž, s. 136–147, 151–154; Tamtéž, s. 64–65.

4 Řád bratří kazatelů a kazatelství ve 13. století

4.1 Řád bratří kazatelů a thematické kázání

Kazatelství bylo nedílnou součástí života středověkých univerzit a univerzitních měst. Provázanost byla dána na jedné straně tím, že kazatelství zkrátka bylo a je nedílnou součástí křesťanství, na druhé pak tím, že kazatelství má velmi blízko ke studiu Písma, teologie a můžeme říci intelektuálnímu prostředí obecně.¹³⁸ Ostatně, jak jsme viděli v předchozí kapitole, byl to právě onen intelektuální rozmach, který dal vzniknout *thematickému* kázání a velkému počtu pro něj potřebných kazatelských příruček. Mistři se ujímali kázání nejen přímo na půdě univerzit, ale i v klášterních či farních chrámech a někdy byli také zváni jako kazatelé na různé synody.¹³⁹

V univerzitním prostředí také existovalo více typů kázání. Prvně to byla klasická nedělní či sváteční kázání, pronesená tzv. *coram universitate* zpravidla od některého z mistrů. Vedle toho se praktikovala také cvičná kázání mezi studenty teologických fakult zvaná *sermones examinatorii*.¹⁴⁰ Jaký byl v životě dané univerzity kladen důraz na kázání, měla samozřejmě každá univerzita stanovené ve svých statutech.¹⁴¹

Role dominikánů (popřípadě řádu františkánů, pro které byl tento princip shodný) v univerzitním kázání vedle toho, že později kázali přímo na univerzitní půdě jako její mistři, tkvěla v rané fázi jejich pařížského angažmá také v tom, že se právě mendikantské kostely staly tím, co bychom dnes nazvali „akademickými farnostmi“. Vzhledem k tomu, že pařížská univerzita byla jistým vzorem pro další středověké univerzity, se obdobný systém mendikantských kázání pro univerzitní auditorium objevuje i v Oxfordu a zdá se pravděpodobné, že i v dalších univerzitních městech.¹⁴²

¹³⁸ ROBERTS, Phyllis Barzillay. *Sermons and preaching in/and the Medieval university*. Online. In: BEGLEY, Ronald B. a KOTERSKI, Joseph W. (ed). *Medieval education*. New York: Fordham University Press, 2005, s. 83.

¹³⁹ SCHÜTZ, Werner. *Geschichte der christlichen Predigt*, s. 60.

¹⁴⁰ ROBERTS, Phyllis Barzillay. *Sermons and preaching in/and the Medieval university*, s. 84.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 87.

¹⁴² HUNČAGA OP, Gabriel Peter. *Dominikáni na cestě k intelektuálním elitám vrcholného středověku*, s. 246; ROEST, Bert. *Franciscan learning, preaching and mission c. 1220–1650: cum scientia sit donum dei, armatura ad defendendam sanctam fidem catholicam...* Online. Leiden, Netherlands: Brill, 2015, s. 71.

Obecně vzato byl život univerzity velmi provázán s životem města, a tak měla kázání univerzitních mistrů velký vliv i na vzdělání a pastorační práci městského obyvatelstva.¹⁴³ Jeden z nejdůležitějších badatelů o středověkém kazatelství, o němž je psáno již výše, David d'Avray, se dokonce kvůli zmiňovaným kazatelským pomůckám a modelovým kázáním, která se v opisech šířila po latinské Evropě, domnívá, že mendikantské kazatelství ve 13. století má svým společenským vlivem blízko něčemu, co bychom mohli nazvat masovou komunikací.¹⁴⁴ Zmiňovaný rozvoj písemnictví pomocí zjednodušeného opisování *pecií* umožnil rozšíření sbírek modelových kázání. Tyto sbírky mohly sloužit jako poměrně univerzální podklad pro kázání, protože kazatel onu latinskou předlohu mohl kdykoliv a kdekoliv přednést vernakulárně a odpovídajícím způsobem danému laickému publiku. Z toho důvodu se můžeme domnívat, že myšlenky obsažené v modelových sbírkách byly mnohokrát užity v reálných kázáních, a značně se tak šířily po místech, kde mendikanti působili.¹⁴⁵

Zdá se však, že dominikáni (a můžeme říci mendikanti obecně) nepřišli ve 13. století s nějakým svébytným, revolučním stylem kázání, což může být doloženo mimo jiné tím, že alespoň v první půli 13. století se bez bližší identifikace stěží odlišují od kázání františkánských či pařížských univerzitních mistrů.¹⁴⁶ Ostatně, jak již bylo uvedeno v předchozí kapitole, novinka 13. století, *thematické kázání*, má své kořeny už na konci předchozího století. V druhé dekádě námi sledovaného století, tedy v době, kdy teprve vznikaly řády františkánů a dominikánů, dokládá Tomáš Chobham svým spisem *Summa de arte praedicandi* existenci již vyvinutého *thematického kázání*. Problém vztahu tohoto typu kázání se scholastikou byl také zmíněn, přesto někteří badatelé označují *thematické kázání* za „vedlejší“ produkt univerzit.¹⁴⁷ Dominikáni tedy spíše převzali dobový trend v kazatelství a zásadním způsobem se pak zasloužili o jeho rozvoj. Mimo jiné díky tomu tak zaplnili města svým kázáním a do velké míry tím uspokojili duchovní poptávku městského, alespoň z části již vzdělaného obyvatelstva.¹⁴⁸ Nemůžeme ale působení dominikánů omezovat pouze na města. Prvek potulného kazatelství

¹⁴³ ROBERTS, Phyllis Barzillay. *Sermons and preaching in/and the Medieval university*, s. 89, 91.

¹⁴⁴ D'AVRAY, David L. *The preaching of the friars: sermons diffused from Paris before 1300*, s. 4.

¹⁴⁵ D'AVRAY, David L. *Medieval marriage: symbolism and society*. Oxford: Oxford University Press, 2005, s. 37–58.

¹⁴⁶ HODEL OP, Paul-Bernard. Počátky dominikánského kazatelství. *Salve: revue pro teologii a duchovní život*. Praha: Krystal OP, roč. 18 (2008), č. 1, s. 42.

¹⁴⁷ LAWRENCE, C. H. *The friars: the impact of the early mendicant movement on Western society*, s. 120.

¹⁴⁸ EDWARDS, Otis Carl. *A history of preaching*, s. 232.

byl v jejich činnosti stále přítomný, navíc nelze dost dobře mluvit o nějakých ostrých, jasně vymezených hranicích mezi městem a venkovem.¹⁴⁹

Co jim však tento úspěch umožnilo? Anglický medievista Clifford Hugh Lawrence klade ve svém díle velký důraz na spíše obsahovou stránku věci, pokud ji lze takto nazvat. Totiž že mendikanti přinesli městskému obyvatelstvu novou perspektivu dosažení svatosti i mimo zdi kláštera, a rozvinuli tak něco, co bychom dnes nazvali *laickou spiritualitou*.¹⁵⁰ Je samozřejmě nasnadě, že tato poptávka i odpověď na ni má souvislost i se zmiňovanými heretickými hnutími, která se také snažila tuto potřebu uspokojit, ale pohybovala se přitom na nebo za hranicemi tehdejší ortodoxie. Kromě této obsahové stránky věci pak za úspěchem dominikánů stojí jejich schopnost opravdu velkého využívání, zároveň i rozvíjení a produkování, všech v předchozí kapitole zmíněných kazatelských příruček, bez nichž by komponovali *thematické* kázání jen s velkými obtížemi. Opět jako u samotného typu kázání, nemůžeme o většině kazatelských pomůcek říci, že by byly vynálezem mendikantů, jsou spíše produktem dobové činnosti intelektuálů (mezi něž mendikanti také patřili), který přejali a rozšířili.

To, co Řádu bratří kazatelů toto všechno umožnilo, byl předně velký důraz na studium a velmi propracovaný systém řádového vzdělání, který od nich ostatní mendikanti ve značné míře posléze přejali.¹⁵¹ Důraz na intelektuální stránku a studium měl u dominikánů za důsledek to, že nedosahovali takových počtů členů a konventů jako františkáni,¹⁵² přesto však dokázali mít hlavně skrze univerzity také značný vliv.

Dominikáni měli propracovaný systém vlastních řádových studií. Každý konvent měl mít svého lektora a učebnu, aby se tak všichni členové mohli vzdělávat. Každá provincie pak měla mít v rámci jednoho konventu zřízena tzv. *studia solemnia*, na nichž působilo již více lektorů vyučujících svobodná umění. Nejvyšším stupněm řádového vzdělání určeného jen pro pár nejschopnějších jedinců z každé provincie bylo tzv. *studium generale*. To zpočátku existovalo pouze v Paříži při klášteře sv. Jakuba, později taková studia vznikla ještě Oxfordu,

¹⁴⁹ D'AVRAY, David. L. *The preaching of the friars: sermons diffused from Paris before 1300*. s. 6, 39.

¹⁵⁰ LAWRENCE, Clifford Hugh *The friars: the impact of the early mendicant movement on Western society*, s. 121–123.

¹⁵¹ LAWRENCE, Clifford Hugh. *Dějiny středověkého mnišství*, s. 262.

¹⁵² LAWRENCE, Clifford Hugh *The friars: the impact of the early mendicant movement on Western society*, s. 103–104.

Kolíně nad Rýnem, Boloni, Montpellier, Florencii a Barceloně. Absolventi tohoto nejvyššího stupně řádového vzdělání se pak mohli angažovat také na univerzitách.¹⁵³

Silný důraz na studium se nepromítal pouze do systému řádových vzdělávacích institucí, ale také, což je možná ještě důležitější, do organizace celého řádového života. Fyzická práce typická pro mnišské kláštery v duchu benediktinského *ora et labora* byla u dominikánů nahrazena studiem. Někteří bratři měli vlastní cely, ve kterých mohli číst, psát, studovat a modlit se. Důležitá byla také možnost dispenzů od některých částí officia ve prospěch studia.¹⁵⁴ To, že bratřím řád poskytoval tak skvělé zázemí pro studium, tj. že se nemuseli intelektuální činností živit jako svěští mistři, a tím pádem byly v intelektuální činnosti mnohem svobodnější,¹⁵⁵ bylo také jednou z příčin zmiňovaných napětí mezi mendikanty a světskými mistry na pařížské univerzitě v 50. letech 13. století.¹⁵⁶

K hojnému užívání a vytváření různých kazatelských pomůcek také pomohl specifický přístup dominikánů ke knihám a konventním knihovnám. Ten byl značně ovlivněn zmiňovaným rozvojem písemnictví zahrnujícím mimo onoho zjednodušení opisů pomocí *pecii* také lepší členění textu v knihách, např. skrze rubriky, obsahy a stránkování, dále vytváření knih menších, a tudíž v některých případech i snazších k přenášení. To vše také umožnilo s knihami pracovat více „vědecky“. Konventní knihovny obsahovaly základní studijní literaturu té doby, např. *Libri quatuor sententiarum* Petra Lombardského, Bibli jak komentovanou, tak bez komentářů, dále spis *Historia scholastica* od Petra Comestora, různé liturgické knihy a zmiňované kazatelské pomůcky a v neposlední řadě třeba *Summu de casibus* od Rajmunda z Peňafortu, která sloužila jako pomůcka zpovědníkům. Knihy měly pro Řád kazatelů vždycky velký význam, nejen pro jejich intelektuální, ale také duchovní obsah. Nicméně i přes veškerý technologický pokrok byly knihy stále velmi nákladné, a tak v tomto směru poskytoval řád svým kazatelům a akademikům velmi dobré a výhodné zázemí.¹⁵⁷

¹⁵³ LAWRENCE, Clifford Hugh. *Dějiny středověkého mnišství*, s. 260–261.

¹⁵⁴ LAWRENCE, Clifford Hugh *The friars: the impact of the early mendicant movement on Western society*, s. 86–88.

¹⁵⁵ LAWRENCE, Clifford Hugh. *Dějiny středověkého mnišství*, s. 262.

¹⁵⁶ Více ke sporům na pařížské univerzitě viz HUNČAGA OP, Gabriel Peter. *Dominikáni na cestě k intelektuálním elitám vrcholného středověku*, s. 280–347; Srov. LE GOFF, Jacques. *Intelektuálové ve středověku*, s. 87–95.

¹⁵⁷ Srov. HUNČAGA OP, Gabriel Peter. *Dominikáni na cestě k intelektuálním elitám vrcholného středověku*, s. 249–279.

4.2 Role kazatelství v charismatu dominikánského řádu

Pokusme se nyní na základě dvou pramenů načrtnout, jakou roli hrálo kazatelství v samotném Řádu bratří kazatelů, jak jej vnímali, v jakém slova smyslu mělo ústřední pozici v charismatu jejich řádu, a zodpovězme si tak i otázku po vlastním specifickém přístupu dominikánů ke kázání. Zvolil jsem dvě díla dominikánské proveniencí ze 13. století, a sice *Libellus de principiis Ordinis Praedicatorum* od Jordána Saského z toho důvodu, že se jedná o poměrně rané dílo pojednávající nejvíce o samotné postavě zakladatele řádu, a dále již zmíněné pojednání *De eruditione praedicatorum* Humberta z Romans, jež se zaprvé věnuje přímo tématu kazatelství a zadruhé je o tři až čtyři desetiletí mladší než *Libellus*, a pochází tak z doby, kdy byl řád již poměrně rozrostlý a vnitřně etablovaný.

Libellus de principiis Ordinis Praedicatorum od prvního nástupce Dominika Guzmána v roli představeného celého řádu, Jordána Saského, se snaží pojednat o dějinách vzniku řádu. Je však zřejmé, že nese jisté hagiografické prvky. Navíc víme, že Jordán se znal s Dominikem poměrně krátce, a tak měl patrně většinu výpovědí o něm z druhé ruky. V tuto chvíli však není třeba se více zabývat posouzením hodnověrnosti výpovědí o postavě samotného Dominika, obsažených v tomto díle, protože k prameni přistupujeme spíše jako k zrcadlu toho, jak kazatelství v kontextu vznikajícího řádu vnímal samotný autor a magistr řádu, Jordán Saský, a co nám tento obraz vypovídá o tom, jak řád přistupoval k tématu kázání. S tímto vědomím budeme tedy nadále k textu přistupovat.

V první řadě je zajímavé, že byť Jordán na několika místech zmiňuje, že se Dominik věnoval kázání a že byl horlivým kazatelem, nikde neuvádí žádné konkrétní kázání ani okolnosti pronesení některého z nich. V textu se například neobjevuje ani jedna zmínka o tom, že by Dominik kdy pronesl na tom či onom místě výtečné kázání, které by mělo za důsledek obrácení velkých počtů posluchačů. To může být překvapivé, uvážíme-li, že i Skutky apoštolů zmiňují některá konkrétní kázání apoštolů. Ostatně celkově se nám od Dominika nezachoval text žádného jeho kázání.¹⁵⁸ Jordán se o něm tedy vyjadřuje spíše obecně jako o kazateli. Na specifičnosti tomu dodává i ten fakt, že popis jedné konkrétně zmíněné situace, která je vlastně i prvním kontaktem Dominika s katarskou herezí, nám vypráví o dlouhé noční debatě Dominika

¹⁵⁸ HODEL OP, Paul-Bernard. Počátky dominikánského kazatelství. *Salve: revue pro teologii a duchovní život*. Praha: Krystal OP, roč. 18 (2008), č. 1, s. 42.

s jeho hostitelem v Toulouse hlásícímu se právě ke katarství. Ačkoliv prý mají mít v textu použité latinské výrazy *disputatione et persuasione* jisté konotace s disputacemi i kázáním,¹⁵⁹ celá situace vypovídá spíše o poměrně vlídném charakteru Dominika a jeho lidském přístupu k hlásání ortodoxie heretikům.

Dominikova lidskost je v díle patrná ještě jednou a velmi explicitně v závěru díla, kde o něm Jordán píše: „Laskavý a veselý výraz v tváři prozrazoval člověka klidného a vnitřně vyrovnaného, neboť radostné srdce rozveseluje tvář. [...] Všude, kde přebýval, ať na cestě se svými druhy, nebo v domě hostitele s jeho rodinou, nebo mezi mocnými boháči, předními muži či preláty, vždy jeho ústa přetékala ušlechtilými slovy. Svou řeč doplňoval vhodnými příklady [*exemplis*], jimiž povzbuzoval posluchače k lásce ke Kristu a vybízel je, aby příliš nelpěli na pomíjivém světě. Slovem i skutkem všude dokazoval, že je mužem evangelia.“¹⁶⁰

Na textu je kromě laskavého výrazu zajímavé si povšimnout, byť se také může jednat o hagiografický topos, hlavně schopnosti promlouvat o náboženských věcech s takřka s kýmkoli a kdekoli. Je třeba poukázat i na zmínění *exempel*, o nichž jsme již pojednali v předchozí kapitole a která mají své místo i v kazatelství.

Zdá se tedy, že Jordán nevykresluje Dominika jako excelentního řečníka, u kterého by jmenoval bezpočet slavných kázání, jež by pohnula velké množství posluchačů, ale spíše o něm mluví jako o člověku moudrém, vzdělaném a zbožném, jehož kazatelské úsilí není omezené na kázání „z kazatelný“, nýbrž prostupuje celé jeho konání. Patrně tedy šlo Jordánovi spíše o vykreslení Dominika jako někoho, kdo svůj život podřídil kazatelství v nejširším možném slova smyslu. Podobnou tendenci uvidíme ostatně i u druhého pramene. Možná i z toho důvodu, aby řád působil přístupněji a otevřeněji pro všechny, kteří se chtějí nějakým způsobem podílet na kazatelském poslání řádu, byť třeba sami nedisponují skvělým řečnickým nadáním.

Přejdeme k druhému pramenu z pera pátého magistra Řádu kazatelů, Humberta z Romans, který tento úřad zastával v letech 1254–1263.¹⁶¹ *De eruditione praedicatorum* však vzniklo až po jeho rezignaci na tuto pozici v čele dominikánského společenství.¹⁶² Bylo

¹⁵⁹ BÉRIOU, Nicole, HODEL OP, Paul-Bernard a BESSON Gisèle. *Saint Dominique De L'ordre Des Frères Prêcheurs: Témoignages Écrits Fin Xiiie – Xive Siècle*. Paris: les Éditions du Cerf, 2019, s. 139–140 (§ 9); JORDÁN SASKÝ. *O počátcích Řádu kazatelů*. Praha: Krystal OP, 2022, s. 21, pozn. 59.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 154–155, (§ 63); Tamtéž, s. 62–63.

¹⁶¹ HUMBERT DE ROMANS. *O formaci kazatelů*, s. 10–11.

¹⁶² TUGWELL, Simon, ed. *Early Dominicans: selected writings*. New York: Paulist Press, 1982, s. 34.

zmíněno, že Siegfried Wenzel, autor monografie *Medieval Artes Praedicandi: a synthesis of scholastic sermon structure*, považuje Humbertovo dílo v širším slova smyslu také za pojednání typu *artes praedicandi*, protože tento typ obecně definuje jako pojednání o kázání, které tedy může zahrnovat kromě témat jako jsou struktura, kompozice, jazyk a obsah také například kazatelův morální profil a studijní přípravu na kázání. V tomto duchu nám tedy Humbertovo pojednání spíše než návod na přípravu kázání podává ucelený a široký pohled na kazatelství v pojetí dominikánského řádu.¹⁶³

V díle je poměrně silně znát obecný antický princip, byť není explicitně citován – *vir bonus, dicendi peritus*. Jeho odraz můžeme spatřovat v Humbertových slovech, že kazatel potřebuje prvně „*bona vita*“ (Žít dobrý život). Ono *bonus* však musíme chápat v křesťanském kontextu, kdy nezahrnuje pouze morální kvality kazatele, ale předně jeho duchovní kvality. Mezi nimi zmiňuje dobré svědomí, bezúhonnost, střídmost.¹⁶⁴ Tyto požadavky můžeme vnímat také jako nutné předpoklady pro to, aby bylo kázání uvěřitelné a kazatel nebyl vnímán jako pokrytec. Duchovní nároky jsou na kazatele kladeny také tak, že krom znalosti Písma musí mít moudrost, vnitřní porozumění hlubokým otázkám a hlavně Ducha svatého.¹⁶⁵ Opět se tedy zdá, že kazatelství v kontextu dominikánského řádu by mělo prostupovat celým životem dominikána (vlastně i konventu, provincie a řádu jako celku).

To má souvislost s tématem *gratia predicationis* (milost kázat), na kterou ostatně ve svém článku upozorňuje i jeden z řádových historiků, Paul-Bernard Hodel OP,¹⁶⁶ a která znamená, že kazatel nemůže účinnost svého kázání zajistit jen lidskými prostředky, ale je mu k tomu potřeba i Boží pomoci, zvláště skrze Ducha svatého: „Ale milost kázání získáváme jen díky zvláštnímu božímú daru. [...] Jen jeden může naučit této dovednosti [...]: je to Duch svatý.“¹⁶⁷ Ale tím rozhodně Humbert nerezignuje na lidské přičinění, naopak je v celém díle velmi lidský a realistický, takže můžeme říci, že vztah milosti a píle je vnímán asi v duchu

¹⁶³ HODEL OP, Paul-Bernard. Počátky dominikánského kazatelství. *Salve: revue pro teologii a duchovní život*. Praha: Krystal OP, roč. 18 (2008), č. 1, s. 39.

¹⁶⁴ HUMBERT DE ROMANS. *O formaci kazatelů*, s. 85. (Pars II. Cap. VIII.); Pro snazší dohledání pasáží v originále budu do závorky uvádět i členění na části a kapitoly tak, jak je používá edice *B. Humberti de Romanis opera de vita regulari*, ed. J. J. Berthier (Řím 1889), ze které byl pořízen český překlad.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 86–88. (Pars II. Cap. IX.).

¹⁶⁶ HODEL OP, Paul-Bernard. Počátky dominikánského kazatelství. *Salve: revue pro teologii a duchovní život*. Praha: Krystal OP, roč. 18 (2008), č. 1, s. 39.

¹⁶⁷ HUMBERT DE ROMANS. *O formaci kazatelů*, s. 77. (Pars I. Cap. VII.).

slavné tomistické poučky, „milost předpokládá přirozenost“. Proto také Humbert vybízí bratry k horlivému studiu, ostatně je to právě propracovaný systém řádových studií a obecně velký důraz řádu na studium, které dodávají celému řádu na své síle, a to nejen na poli kazatelství. Důraz na studium koresponduje také s vnímáním kázání jako učení: „Kazatel by měl být vzdělaný, neboť má učit druhé.“¹⁶⁸ Možná i toto vnímání je jedním z důvodů, proč řád umožňoval svým intelektuálně nejtalentovanějším členům, aby se po celý život věnovali výuce a akademické činnosti.¹⁶⁹

Dále v díle naprosto v souladu se zmiňovanými charakteristikami kazatelství své doby vybízí bratry k pečlivé volbě *thematu* a celkové střídmosti v kázání, dále k hojnému citování autorů či zkrátka k využívání toho, co již bylo napsáno, nedaří-li se kazateli zkomponovat něco nového, což je opět jeden ze specifických středověkých přístupů zmiňovaných výše. Vybízí také k používání různých pomůcek k biblické exegezi a nespolehání pouze na vlastní schopnosti.¹⁷⁰

Když zmiňuje správnou volbu jazyka kázání tak, „aby odpovídalo povaze posluchačů,“¹⁷¹ myslí tím předně styl jazyka, volbu slov, důrazů, argumentů apod., ale může nám to připomenout také zmiňované debaty o tom, v jakém jazyce bylo kázání proneseno. Tyto pasáže přitom podávají tvrzení, že kazatel musel volit jazyk auditoriu srozumitelný. Také nám to dokládá, že se dominikánské kázání rozhodně neomezovalo na vzdělané publikum.

Je patrné, že Humbert v jistém slova smyslu vnímá kázání opravdu v širokém pojetí, resp. poslání řádu, například když vybízí bratry, aby měli dobré slovo, i když zrovna přímo nepronáší kázání: „(a) Někteří kazatelé jsou tak nemluvní, že když nekáží, tak v soukromém rozhovoru téměř nikdy neřeknou nic poučného, a to je škoda. (b) Další, a to je větší chyba, překypují slovy, jako kdyby snad vůbec nebyli řeholníky, nestarají se, co mluví. (c) Pak jsou zde konečně ti, kdo si dávají pozor jak na to, aby příliš nemlčeli, tak i na to, co mluví; jsou plni poučných slov. A to je skvělé.“¹⁷² Tato pasáž, zdá se, dobře koresponduje s výše zmiňovaným celkovým hodnocením Dominika jako muže, který měl za každých okolností vlídné slovo – tedy kázání v širším slova smyslu.

¹⁶⁸ HUMBERT DE ROMANS. *O formaci kazatelů*, s. 86. (Pars I. Cap. IX.).

¹⁶⁹ LAWRENCE, Clifford Hugh. *Dějiny středověkého mnišství*, s. 262.

¹⁷⁰ HUMBERT DE ROMANS. *O formaci kazatelů*, s. 81–83. (Pars I. Cap. VII.).

¹⁷¹ Tamtéž, s. 114–117. (Pars IV. Cap. XVIII.).

¹⁷² Tamtéž, s. 162. (Pars VII. Cap. XXXVII.).

To nás přivádí možná k poslednímu zajímavému aspektu, totiž že Humbert vedle mnoha biblických (před)obrazů kázání a vedle argumentů, proč je kázání krásné a prospěšné, nakonec stejně dodává: „Dále je, vhodné aby kázání vycházelo ze zápalu pro duše.“¹⁷³ Snad nebude interpretace těchto slov, ostatně jako celého díla, moc troufalá s tvrzením, že kázání nikdy není samoúčelné a nikdy nemůže stát v jádru samo o sobě, ale že je spíše silným prostředkem k něčemu – totiž v dominikánském pojetí ke spáse duší.

Bylo by tedy chybou považovat Řád bratří kazatelů za elitní skupinu excelentních řečníků a strhujících kazatelů rozesetých po většině velkých evropských měst, protože nesmíme zapomínat na to, že první charakteristikou řádu je fakt, že se jedná o skupinu bratrsky žijících řeholníků (*vita communis*) naplňujících ideály apoštolského života (*vita apostolica*), v jehož jádru stojí péče o spásu duší (*salus animarum*). Až tato starost přivádí řád k nutnosti kázat a zase nutnost kvalitního kázání přivádí řád k potřebě kvalitního studia. Zdá se vhodné mít tuto hierarchii na paměti, ačkoliv je samozřejmě pouze schematická, protože všechny zmíněné prvky se doplňují a koexistují vedle sebe v životě Řádu bratří kazatelů. Řád však dokázal umně využít mnohých intelektuálních výtobytků své doby a dále je rozvíjet v podřízení svému kazatelskému povolání.

¹⁷³ HUMBERT DE ROMANS. *O formaci kazatelů*, s. 63. (Pars I. Cap. IV.).

5 Rozbor vybraných kázání

5.1 Obecný úvod

Cílem této části je doplnit předchozí teoretický výzkum dominikánského kazatelství o praktický pohled na tři vybraná univerzitní kázání z pera dominikánských bratří, a ilustrovat tak poznatky z předchozích kapitol.

K analýze nám poslouží kázání Tomáše Akvinského a Alberta Velikého pronesená na pařížské univerzitě. Tyto nejvýznamnější učence dominikánské řádu není třeba představovat, bude však vhodné zmínit, že Albertovo kázání *Ego sic curro* pochází z roku 1247,¹⁷⁴ konkrétně z období jeho pařížského angažmá. A s největší pravděpodobností byl v té době v Paříži i Tomáš Akvinský, který se stal Albertovým žákem a asistentem. O rok později se oba přesunuli do Kolína nad Rýnem, kde Albert zakládal řádové *studium generale*, které je zmíněno v předchozí kapitole.¹⁷⁵ Předložená Tomášova kázání pochází z období jeho druhého pobytu v Paříži v letech 1268–1272¹⁷⁶ a byla pronesena také na univerzitě. Konkrétně kázání *Puer Iusus* bylo proneseno buď v roce 1271, nebo 1272 a kázání *Exiit qui seminat* je z roku 1270.¹⁷⁷ Všechna tři kázání jsou považována za autentická a jsou vydána v edicích. V případě univerzitních kázání lze alespoň v nějaké míře předpokládat, že míra odchylky skutečně proneseného kázání od jeho psané verze nemusí být tak veliká, protože samotný latinský text byl pro auditorium bez pochyby srozumitelný. Texty z univerzitního prostředí mají ještě jednu výhodu, a sice že mohou lépe odrážet společenské a intelektuální dění. I z toho důvodu byla k rozboru zvolena kázání pronesená na pařížské univerzitě, centru intelektuálního života latinského světa 13. století a od učenců, kteří měli na tomto životě značný podíl.

Při rozboru budou kladeny otázky po formální stránce kázání, tj. jestli i Albert s Tomášem přebírají onu strukturu *thematického* kázání rozebranou ve třetí kapitole. Co se obsahové stránky týče, pokusíme se zaměřit jednak na to, jestli se do kázání promítají nějaká dobová témata, například fenomény 13. století zmíněné v druhé kapitole. Dále se zaměříme na

¹⁷⁴ GEYER, Bernhard. *Die Universitätspredigten des Albertus Magnus*. München: Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1966, s. 8.

¹⁷⁵ TORRELL, Jean-Pierre. *Svatý Tomáš Akvinský: osoba a dílo*. Praha: Krystal OP, 2017, s. 23–27.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 143.

¹⁷⁷ TOMÁŠ AKVINSKÝ et al. *Opera omnia. Tomus XLIV, 1, Sermones*. Roma: Commissio Leonina, 2014, s. 200.

otázku, zda se v kázáních nějak zrcadlí charisma dominikánské řádu. Zda je například kladen větší důraz na věrouku než na mravouku, jak bychom mohli z řádového zaměření předpokládat. Přičemž zde narážíme na jedno z úskalí volby autorů, protože silná teologická či dogmatická témata u takto významných teologů mohou být spíše dokladem jejich osobního zaměření než řádového přístupu jako takového.

V této souvislosti je potřeba krátce pojednat ještě o jednom termínu – *collatio* (pl. *collationes*). Jedná se o víceznačný termín, který může být někdy až synonymní ke slovu *sermo*. Uvádí se tři různé typy. První z nich úzce souvisí s klášterním životem, protože *collatio* je pronášeno v rámci večerního setkání klášterní komunity a je případně spojeno i s večerní modlitbou kompletáře. Tento model měl své místo i v životě dominikánských komunit. Druhým typem je *collatio* pronesené na univerzitě, kde může být spojeno s modlitbou nešpor, a které často rozvíjí stejné *thema* jako ranní *sermo* toho dne, jen bývá o něco kratší. S tímto typem se setkáme právě u rozebíraných kázání Tomáše Akvinského. Třetí případ použití výrazu *collatio* je významově shodný se *sermo*, pouze značí to, že je proneseno večer.¹⁷⁸

5.2 Rozbor kázání *Puer Iesus* Tomáše Akvinského

Tomáš zvolil za *thema* svého kázání *Puer Iesus*¹⁷⁹ verš z Lukášova evangelia „*Puer Iesus proficiebat aetate et sapientia et gratia apud Deum et homines.*“¹⁸⁰ Tento text uzavírá evangelijní příběh o tom, jak zůstal dvanáctiletý Ježíš Jeruzalémském chrámu. Verš byl vybrán pravděpodobně z evangelijní perikopy čtené právě ten den, tedy o neděli po Zjevení Páně.¹⁸¹ Ostatně v kázání stojí: „et hoc significatur in Evangelio hodierno: *consummatis diebus festis mansit Iesus in templo.*“¹⁸² *Thema* se opakuje znovu po *prothematu* a na začátku *collatia*. Celé

¹⁷⁸ HUNČAGA OP, Gabriel Peter. *Dominikáni na ceste k intelektuálnym elitám vrcholného stredoveku*, s. 246–247; WENZEL, Siegfried. *Medieval Artes Praedicandi: a synthesis of scholastic sermon structure*, s. 107–109.

¹⁷⁹ Text cituji v latinském originále, neboť jej takto předkládám i v příloze. Citované pasáže případně ponechávám v kurzívě, která značí, že jde o přímý odkaz na Písmo, popřípadě jiné autory. Překlad textu uvádím v poznámce pod čarou.

¹⁸⁰ „Ježíš pak prospíval moudrostí, věkem a oblibou u Boha i u lidí.“ Lk 2,52 (Český liturgický překlad, dále jen ČLP)

¹⁸¹ Při pohledu do mladších misálů Řádu bratří kazatelů opravdu připadala tato perikopa na neděli v oktávu Epifanie, je tedy pravděpodobné, že tomu tak bylo i v roce 1271 či 1272.

¹⁸² „A to je naznačeno v dnešním evangeliu: když ukončili sváteční dni, zůstal Ježíš v chrámu.“ Odkaz na Lk 2,43.

kázání je na něm vystavěno a můžeme tak říci, že Tomáš opravdu přebírá klasickou strukturu *thematického kázání* tak, jak byla představena ve třetí kapitole.

Hned po úvodním verši tedy následuje *prothema*, které je ale v tomto případě poměrně krátké, určitě bychom jej tedy nemohli nazvat ani krátkým kázáním. Je spíše úvodem, vtažením do kázání, možná i jistým odůvodněním smyslu zbylého kázání. Když Tomáš staví *prothema* na verši z Janova evangelia: „*hoc exemplum dedi vobis ut quemadmodum ego feci ita et vos faciatis*,“¹⁸³ s důrazem na příkladnost Ježíšova života. Pak touto optikou přistupuje v celém kázání k tématu Ježíšova dětství a hlavně jeho čtverém prospívání. Z toho důvodu může toto *prothema* fungovat i jako jistá opora celého následujícího kázání.

Text pokračuje úvodní modlitbou a zopakováním *thematu*, které je záhy rozčleněno do čtyř částí, k čemuž ostatně verš samotný vybízí. Nicméně se na tomto místě patrně ještě nejedná o vlastní *divisio*, které by se stalo kostrou celého kázání, protože v následujících několika řádcích činí Tomáš něco, co bychom mohli nazvat úvodem do *thematu*. Nejenže celou věc problematizuje pomocí protikladů, ale zdá se, že se v této části také koncentrují nejobtížnější teologická témata celého kázání. Otázka vztahu Ježíšovy moudrosti, kterou má v plnosti od počátku, s jeho postupným dospíváním, zodpovězena tak, že Ježíš zjevuje svoji moudrost postupně, aby tak nebylo pochyb o jeho lidství, je náročnou christologickou otázkou.

Po této teologicky hutnější části opakuje základní rozčlenění na čtvero prospívání – totiž věkem, moudrostí, milostí, a oblibou u lidí. To se stává základní osou celého kázání s tím, že prospívání věkem a milostí probírá v ranní části (*sermo*), zatímco témata prospívání moudrostí a oblíbenosti u lidí ponechává na večerní část (*collatio*). Některé z těchto čtyřech částí jsou ještě dále členěny do menších (*subdivisiones*). Jednu část například rozvíjí na protikladu prospívání těla a mysli, což uvozuje větou: „*Homo componitur ex anima et corpore*,“¹⁸⁴ která by tak mohla odkazovat na Aristotelovo učení, jehož recepce je pro Tomáše zcela zásadní.¹⁸⁵

Obecně můžeme říct, že používá v kázání mnoho obrazů či přirovnání, například situaci, kdy člověk roste na těle, ale zapomene vyrůst na duchu, a propásne tak velkou příležitost, považuje za tak hanebnou, že ji přirovnává k tomu, když obchodník čeká velký výdělek, ale propásne jej, nebo když student doufající, že uslyší užitečnou přednášku, zjistí, že už

¹⁸³ „Dal jsem vám příklad: Jak jsem já udělal vám, tak máte dělat i vy.“ J 13,15 (ČLP)

¹⁸⁴ „Člověk se skládá z duše a těla.“

¹⁸⁵ Nauka o těle a duši zapadá do systému později zvaného hylémorfismus.

proběhla.¹⁸⁶ Nebo jinde vztahuje na duchovní život a dospívání na duchu princip „co se v mládí naučíš, ve stáří jako když najdeš“ a předkládá při tom paralelu: „quod patet quia facile est rustico in campo laborare quia consuevit, quod tibi est difficile.“¹⁸⁷ Tato dvě přirovnání odráží prostředí a kontext, ve kterém Tomáš kázání pronáší, totiž na univerzitě před městským intelektuálním prostředím. Takováto práce s auditoriem odpovídá tomu, co o volbě vhodného jazyka píše ve svém pojednání o kazatelství Humbert z Romans (viz kapitola 4.2).

Otázky jazyka se týká i fakt, že Tomáš často používá druhou osobu singuláru (někdy také v plurálu, v němž někdy používá také první osobu), jako by adresně oslovoval posluchače. Působí to jako velmi funkční rétorická strategie, která odpovídá tomu, že je celé kázání prochnuto množstvím pobídek, poučení a motivujících slov. Nejedná se však o triviální poučky, nýbrž o solidně biblicky a argumentačně podepřené duchovní rady. Stejně tak je rétoricky zajímavé jeho opakování či shrnování, které je asi nejvýraznější na konci třetí části, kdy rozvahy o prospívání v moudrosti uzavírá slovy: „Non est dubium quin ille qui libenter audit, prudenter respondit, diligenter inquirat et attente meditat, quin multum proficiet in sapientia. Iste est modus proficiendi in sapientia.“¹⁸⁸

Opravdu hojně citování Písma je samozřejmě jedním ze základních stavebních kamenů celého kázání, ale najdeme vedle něj i citování jiných autorů, nejvíce pak Augustina a Řehoře.

Lze se domnívat, že Tomáš do kázání promítá hodně vlastních zkušeností, což nás opět upomíná na zmiňovaný princip *vir bonus, dicendi peritus* v tom smyslu, že kazatel musí také žít nějakým (totiž dobrým) životem, aby měl vůbec o čem kázat. Za odraz Tomášova života můžeme považovat množství rad a přirovnání z akademického života, například když říká, že je třeba hledat moudrost „Primo a magistro vel a sapientioribus.“¹⁸⁹ Dále je zajímavé, že v této souvislosti zmiňuje také moudrost plynoucí z pozorování přírody: „sed debes considerare in consideratione creaturarum, quia dicitur in Ecclesiastico: *Deus effudit sapientiam suam super*

¹⁸⁶ „Item crescere aetate corporis non mentis est damnosum. Qui haberet tempus ad acquirendum rem magnam et dimitteret ipsum fluere in vanum, magnum damnum reputaret, sicut mercator tempus nundinarum quando credit multum lucrari, et scholaris quando credit audire lectionem utilem, si tempus istud amittat, reputat se multum damnificatum.“

¹⁸⁷ „Přece se zdá, že je práce na poli pro rolníka snadná, protože je na ni zvyklý, to pro tebe je náročná.“

¹⁸⁸ „Není pochyb, že ten, kdo rád naslouchá, chytře odpovídá, laskavě se ptá a pozorně v duchu přemítá, mnoho bude prospívát moudrostí. Takový je způsob prospívání v moudrosti.“

¹⁸⁹ „Prvně u učitele a moudřejších.“

omnia opera eius,¹⁹⁰ což souvisí s tím, že je Tomáš jedním z předních zastánců harmonie principů *fides et ratio* a že hají jak poznatelnost Boží existence ze stvoření, tak soulad Božího stvoření s rozumem. Dále je patrná jeho zkušenost s rozjímáním, kontemplací,¹⁹¹ kterou v kázání také hned několikrát zmiňuje.

Je třeba upozornit ještě na jednu zajímavost. V poslední části používá Tomáš jako příklad Pannu Marii, což nás nepřekvapí v kontextu užívání příkladů, ale může nám to posloužit i jako jistý odraz Mariánské úcty, jež je pro Řád kazatelů charakteristická.¹⁹²

Lze tedy konstatovat, že kázání *Puer Iesus* Tomáše Akvinského má strukturu typického *thematického* kázání, a po formální stránce tedy nikterak nevybočuje. Po stránce obsahové je patrná jak linka dogmatická, zvláště v úvodu, tak prostorově hojnější linka morální či duchovní život posluchačů povzbuzující. V kázání se odráží také charakteristické rysy autora, posluchačů a v menší míře i Řádu kazatelů, ale ne natolik, abychom mohli považovat toto kázání za doklad svébytného kazatelského stylu bratří dominikánů. Naopak kázání pravděpodobněji vyznívá ve prospěch teze, že specifčnost dominikánského přístupu ke kázání spočívá spíše v širším pojetí kazatelského poslání, nežli ve svébytném kazatelském stylu.

5.3 Rozbor kázání *Exiit qui seminat* Tomáše Akvinského

Thematem tohoto Tomášova kázání je verš z Lukášova evangelia: „Exiit qui seminat seminare semen suum.“¹⁹³ Kázání mělo být proneseno o neděli „in Sexagesima“, tedy v době tzv. předpostní a zdá se, že bylo opět součástí evangelia, čteného ten den při liturgii.¹⁹⁴ *Prothema* kázání je velice krátké a přechází v úvodní modlitbu. Zdá se proto, že s ní jakoby splývá. I ústřední verš je poměrně krátký, ale stejně autorovi poskytuje dost možností, jak kázání

¹⁹⁰ „ale měl bys také bedlivě pozorovat stvoření, neboť Kazatel praví: *Bůh vyžil svoji moudrost na všechna svá díla*. Sir 1,9 (ČLP).

¹⁹¹ Tomášův důraz na kontemplaci dokládá i jednoho z hesel Řádu bratří kazatelů „Contemplata aliis tradere.“, které pochází právě z Tomášovy Sumy. Více k tématu Tomáše a kontempace například: PIEPER, Josef. *Šťěstí a kontempace*. Praha: Krystal OP, 2021.

¹⁹² Fenomén mariánské úcty je značně komplikovaný. Bylo by chybou jej považovat za vynález středověku, nicméně je pravdou, že se na jeho velkém rozšíření významným způsobem podílel řád cisterciáků a posléze také dominikánů.

¹⁹³ „Jeden rozsévač vyšel rozsévat.“ Lk 8,5 (ČLP)

¹⁹⁴ Mladší řádové misály tuto perikopu o neděli in Sexagesima obsahují. Pro konzervativní povahu řádového ritu tak lze dobře předpokládat, že tomu tak bylo i ve 13. století.

rozvést. Základní rozčlenění je do tří úvah: o semenu, o rozsévači, o seti. Některé části jsou dále členěny.

Rétoricky je zajímavé, že Tomáš poměrně hojně (celkem 12x) uvozuje odstavec slovem „dices“ – řekneš... Je to figura, pomocí níž předjímá jisté námitky, které by posluchač, mohl mít. Zároveň vidíme, že používá druhou osobu obdobně jako v kázání *Puer Iusus*.

Zvolený evangelijní verš se týká tématu, hlásání Božího slova, a tak je nemalá část kázání vlastně věnována zákonitostem a složitostem kazatelského poslání. Nabízí se tak otázka, jestli k rozvíjení těchto témat nevedla Tomáše buď jeho řádová zkušenost, nebo potřeba vzdělávat univerzitní studenty i v tématu kazatelství. Dělení kázání na jeho ranní část (*sermo*) a večerní (*collatio*) je v tomto případě i obsahově využito, když říká, že je třeba, aby kazatel vyšel kázat do světa ráno, myslí to předně obrazně. Ale poté celou ranní část zakončuje slovy: „Mane igitur debemus relinquere mundum et venire ad Christum, sed quis erit nobis fructus? Certe adeptio regni caelorum, unde Dominus in Evangelio: *sinite parvulos venire ad me; talium enim est regnum caelorum*.“¹⁹⁵

Ve slovech na začátku večerní části: „quia debet praedicator exire ab occulto contemplationis ad publicum praedicationis“¹⁹⁶ opět můžeme spatřovat specifický Tomášův důraz na rozjímání a předávání rozjímaného dál. Odraz toho je patrný i v kázání *Puer Iesus*.

5.4 Rozbor kázání *Ego sic curro* Alberta Velikého

Thema Albertova kázání jsou dva verše z prvního Pavlova listu Korint'anům: „Ego sic curro, non quasi in incertum; sic pugno, non quasi aërem verberans, sed castigo corpus meum et in servitute redigo, ne forte, cum aliis praedicaverim, ipse reprobus efficiar.“¹⁹⁷ (1 Kor 9,26–27). Patrně je také převzato z epištolní perikopy čtené ten den při liturgii, čemuž odpovídá fakt,

¹⁹⁵ „Ráno tedy musíme opustit svět a jít za Kristem, ale jaké bude naše plody? Jistě dosažení nebeského království, proto Pán praví v evangeliu: Ježíš jim řekl: „Nechte děti přijít ke mně, neboť takovým patří nebeské království.““ Mt 19,14 (ČLP)

¹⁹⁶ „Neboť je třeba, aby kazatel vyšel ze skrytého rozjímání k veřejnému kázání.“

¹⁹⁷ „Já tedy také běžím o závod, ale ne jen tak bez cíle, i já zápasím pěstí, ale ne tak jako bych jen bil do vzduchu. Držím však svoje tělo v tuhé kázni a podrobuji si ho, aby se snad nestalo, že bych kázal druhým, a sám byl přitom zavržen.“ 1 Kor 9,26–27 (ČLP)

že o neděli *In Septuagesima*,¹⁹⁸ kdy mělo být kázání proneseno, se alespoň v mladších řádových misálech toto čtení opravdu objevuje.

Jak je pro *thematické* kázání běžné, po oznámení *thematu* následuje krátké *prothema*. To Albert staví na biblických citátech, které slovo *curro* z úvodního verše používá v kontextu božního slova, čímž se mu podařilo umně vytvořit dobrý úvodní apel propojený s modlitbou. Boží slovo totiž spěchá k nám, takže pokud se nám ho nedostává, je to spíš kvůli nám, a proto: „*rogemus dominum, quod impedimentum auferat a dicente et impedimentum ab audientibus.*“¹⁹⁹

Základní rozčlenění (*divisio*) staví autor na protikladu, že mnoho běží bez cíle, ale jen jeden se zaměřením na cíl, ten který dosáhne odměny.²⁰⁰ Většinu kázání však věnuje tématu těch, kteří běží bez cíle a kteří se člení do dvou skupin, na ty již běží, aby něco něčeho dosáhli, a na ty již běží, když věci nabyli a mají je. Při kázání o těchto dvou skupinách ještě několikrát používá další členění, buď do tří, nebo do čtyř částí (*subdivisiones*). Zmiňuje tak například tři tužby, které způsobují běh bez cíle: žádostivost, strach z chudoby a zaslepenost láskou k pomíjivým věcem tohoto světa.²⁰¹ Na konci kázání se pak vrací i k tomu případu, kdy člověk běží správně za cílem, za nímž běžet má, totiž za Bohem samotným. Poslední věta kázání je formulována tak, že na ni hladce navazuje závěrečná modlitba formou krátké doxologie.

Celkově je kázání, jak bývá v tomto typu zvykem, protkáno nejrůznějšími citáty Písma. Zároveň kázání působí poměrně silně moralistně, což však nemusí být nutně dáno postavou Alberta Velikého ani nějakými dobovými okolnostmi, které by jej k tomu přiměly. Nejpravděpodobnější vysvětlení je patrně takové, že toto téma zkrátka patří do doby předpostní, kdy bylo proneseno. V rámci tohoto moralistního odstínu celého kázání se v jedné pasáži zaměřuje poměrně hodně na téma chudoby – což lze opět vnímat jako typicky postní tematiku, ale mohlo by také odrážet řádové charisma chudoby.

Za povšimnutí stojí ještě jedna pasáž kázání: „*ita est de clericis multis, quod de gratia spiritus sancti non curant, quae significatur per columbam, nec de virtutibus, quae per*

¹⁹⁸ Neděle bývala česky označována *devítník*, jedná se o neděli doby předpostní, zhruba 70. den před Velikonocemi, z čehož plyne latinský název – *septuagesima*.

¹⁹⁹ „*prosme Pána, aby sňal zátěž jak z řečníka, tak z posluchačů.*“

²⁰⁰ „*omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium*“ 1 Kor 9,24.

²⁰¹ „*Primum est ardor cupiditatis trahens [trahens], secundum est timor paupertatis impellens, tertium est amor mundanae vanitatis excaecans.*“

columbam significantur, sed in hoc quod columba dicitur quasi colens lumbos; hoc satis convenit multis clericorum nostrorum; multos enim iliorum excaecat cultura lumborum.“²⁰² Opět je zdě Albert Velmi moralistní. Je však zajímavé, že se vyjadřuje adresně na účet kleriků. Nemělo by nás to překvapit ani z toho důvodu, že právě klerici byli posluchači Albertova kázání, ani proto, že se takové neduhy objevovaly.

Tomáš i Albert se tedy v předložených kázáních drží typické struktury *thematického* kázání. V souladu s dobovým *ars praedicandi* hojně citují Písmo a využívají citáty církevních otců, nejčastěji Augustina a Řehoře. Nelze říci, že by kázání byla nějak výrazně dogmaticky orientovaná, ve všech případech převládá linka morální a spirituální, byť se jejich poměr v každém kázání liší. To však neznamená, že by byla teologicky triviální, naopak teologický rukopis autorů je v nich také patrný. Zvláště v kázání *Puer Iesus* se pak odráží i univerzitní a městské auditorium.

²⁰² „Stejně tak je tomu s mnohými kleriky, neboť se nestarají o milost Ducha svatého, kterého značí holubice, ani o ctnosti, které symbolizuje holubice, ale spíše v holubici vidí jaksi obraz uctívání podbřišku [odkazuje na předtím citovaného Ozeáše, který tento obraz vskutku má]; to se hodně hodí mnoha našim klerikům; mnoho z nich je totiž zaslepeno kulturou podbřišků.“

6 Závěr

Můžeme konstatovat, že námi mapované změny na poli kazatelství ve 13. století byly umožněny hlavně velkým intelektuálním rozmachem té doby, který se odráží v rozvoji písemnictví, univerzitního prostředí, scholastické filozofie a teologie a v podobných oblastech. Zmiňovaný vztah scholastiky a kazatelství je značně problematický a jistě dává historikům středověké filozofie prostor pro další bádání a jeho objasňování. *Thematické* kázání – novinka 13. století – s poměrně pevnou strukturou vystavěnou okolo jednoho biblického verše, tzv. *thematu*, které je dále rozvíjeno zvláště pomocí různého rozčleňování témat a hojných biblických citací, je spíše produktem stejného způsobu uvažování jako scholastika, než že by bylo možné říci, že by přímo kopírovalo její metodu.

V této práci sledované mendikantské řády zásadně ovlivnily 13. století. Skrze jejich apoštolský způsob života, důraz na chudobu a hlásání poutavé laické spirituality, která se objevila po dlouhém období monasticky orientované spirituality, se jim podařilo mimo jiné účinně odpovědět na náboženské potřeby městského obyvatelstva. Toto jejich specifické zaměření také zrcadlilo různá hnutí přelomu 12. a 13. století, pohybující se na hranici tehdejší ortodoxie. Jedním ze závěrů studia odborné literatury je, že úspěch mendikantů nespočíval v tom, že by přišly s vlastním svébytným kazatelským stylem, nýbrž že dokázaly umně přejímat a rozvíjet nově vznikající dobové formy – jako i *thematické* kázání.

Řád bratří kazatelů pak díky svému skvělému intelektuálnímu zázemí dokázal *thematické* kázání značně využít a dále rozvinout. Rozebrané texty dvou magistrů řádu ze 13. století dokládají, že dominikáni neomezují své kazatelské charisma na „kazatelnu“ a nevnímají se jako skupina výtečných rétorů, ale naopak chápou kázání v nejširším slova smyslu. Právě potřebě kázat, která plynula z péče o spásu duší, pak podřídili celý řádový život, včetně signifikantního důrazu na chudobu a studium, které vnímali jako prostředky k dobrému hlásání evangelia. A tak toto sebepojetí kazatelského poslání umožnilo dominikánům ve 13. století výrazným způsobem poznamenat dějiny myšlení.

Ilustrativní analýza tří dominikánských kázání potvrdila, že i největší středověcí učenci „pouze“ přebírali v té době všeobecně rozšířenou formu. Zároveň o předložených kázáních nelze říci, že v nich převažovala témata věroučná nad mravoučnými, což bychom mohli v případě dominikánské produkce očekávat. V každém případě kázání dokládají velmi

důkladnou a důmyslnou práci s biblickými citacemi, kterou autorům umožnil mimo jiné rozvoj písemnictví a různých kazatelských a biblických příruček. Na textu kázání je patrná i souvislost s univerzitním prostředím, kde byla pronesena. V případě Tomášových kázání nelze nezpochybovat, že jsou dílem opravdu velkého učence té doby.

Thematické kázání vrcholného středověku také stále skýtá mnoho příležitostí pro další výzkum. Ač byla dobře prozkoumána teoretická a formální stránka tohoto kazatelského stylu a někteří současní badatelé se zabývají buď dílčími tématy, například otázkou samotného přednesu, nebo pak produkcí geograficky či prosopograficky zaměřenou, stále máme v rukopisech dochovány desítky tisíc kázání, které se tak mohou stát předmětem hluboké obsahové analýzy, a tím přispět k výzkumu dějin středověkého myšlení.

7 Seznam použitých zdrojů

Prameny

AUGUSTIN. *Křesťanská vzdělanost = De doctrina christiana*. Překlad Jana Nechutová. Praha: Vyšehrad, 2004. ISBN 80-7021-740-5.

BÉRIOU, Nicole, HODEL OP, Paul-Bernard a BESSON Gisèle. *Saint Dominique De L'ordre Des Frères Prêcheurs: Témoignages Écrits Fin XIIe–XIVe Siècle*. Paris: les Éditions du Cerf, 2019.

Latinský text dostupný z: <https://www.editionsducerf.fr/librairie/livre/annexe/18834>

GEYER, Bernhard. *Die Universitätspredigten des Albertus Magnus*. München: Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1966.

Text kázání je převzat z ST. JEROME'S UNIVERSITY/UNIVERSITY OF WATERLOO. Alberti Magni e-corpus text search. Online. Aktualizace 2019-04-02. Dostupné z: <http://watarts.uwaterloo.ca/cgi-bin/cgiwrap/albertus/searchAlbertus.cgi> [Citováno 2023-08-12], kde je použit text z GEYER, Bernhard. *Die Universitätspredigten des Albertus Magnus*. München: Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 1966.

HUMBERT DE ROMANS. *O formaci kazatelů*. Praha: Krystal OP, 2016. ISBN 978-80-87183-92-2.

HUMBERTUS DE ROMANIS. *B. Humberti de Romanis opera de vita regulari*. ed. BERTHIER. J. J. Romae: Typis A. Befani, 1889. Dostupné online z: <http://dl.ub.uni-freiburg.de/diglit/humbertus1889-2/0007?sid=c8a7f4845c05e298cfa02cbe17ee847f>. [Citováno 2023-08-14].

JORDÁN SASKÝ. *O počátcích Řádu kazatelů*. Praha: Krystal OP, 2022. ISBN 978-80-7575-124-9.

TOMÁŠ AKVINSKÝ et al. *Opera omnia. Tomus XLIV, 1, Sermones*. Roma: Commissio Leonina, 2014. ISBN 978-2-204-10181-3.

Text kázání *Puer Iesus* je převzat z AQUINAS INSTITUTE, Inc. Aquinas. Online. © 2023. Dostupné z: <https://aquinas.cc/la/en/~Puer> [Citováno 2023-08-12], kde je použit text z TOMÁŠ AKVINSKÝ et al. *Opera omnia. Tomus XLIV, 1, Sermones*. Roma:

Commissio Leonina, 2014. ISBN 978-2-204-10181-3. K textu byl přidán nadpis „THEMA“.

Text kázání *Exiit qui seminat* je převzat z AQUINAS INSTITUTE, Inc. Aquinas. Online. © 2023. Dostupné z: <https://aquinas.cc/la/en/~Exiit> [Citováno 2023-08-12], kde je použit text z TOMÁŠ AKVINSKÝ et al. *Opera omnia. Tomus XLIV, 1, Sermones*. Roma: Commissio Leonina, 2014. ISBN 978-2-204-10181-3. K textu byl přidán nadpis „THEMA“.

TUGWELL, Simon, ed. *Early Dominicans: selected writings*. New York: Paulist Press, 1982. ISBN 0-8091-0325-7.

Literatura

BRTÁŇOVÁ, Erika. *Stredoveká scholastická kázeň: k recepcii latinských sermones v kódexoch slovenskej proveniencie*. Bratislava: Veda, 2000. ISBN 80-224-0634-1.

CAPLAN, Harry. *Mediaeval „Artes Praedicandi“: A Hand-List. Cornell Studies in Classical Philology*, Vol. 24. Ithaca: Cornell University Press, 1934.

CAPLAN, Harry. *Mediaeval „Artes Praedicandi“: Supplementary Hand-List. Cornell Studies in Classical Philology*, Vol. 25. Ithaca: Cornell University Press, 1936.

COPELAND, Rita a SLUITER, Ineke (ed.). *Medieval grammar and rhetoric: language arts and literary theory, AD 300–1475*. Oxford: Oxford University Press, 2009. ISBN 978-0-19-818341-9.

CURTIUS, Ernst Robert. *Evropská literatura a latinský středověk*. Praha: Triáda, 1998. ISBN 80-86138-07-0.

D'AVRAY, David L. *Medieval marriage: symbolism and society*. Oxford: Oxford University Press, 2005. ISBN 978-0-19-923978-8.

D'AVRAY, David L. *The preaching of the friars: sermons diffused from Paris before 1300*. Reprinted. Oxford: Clarendon Press, 2002. ISBN 0-19-822772-8.

- EDWARDS, Otis Carl. *A history of preaching*. Nashville: Abingdon Press, 2004. ISBN 0-687-03864-2.
- FRANK, Karl Suso. *Dějiny křesťanského mnišství*. Praha: Benediktinské arcidiákonství sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 2003. ISBN 80-902682-8-5.
- FRANZEN, August, FRÖHLICH, Roland a SMĚKAL, Bedřich. *Malé dějiny církve*. 3. dopl. a rozš. vyd. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2006. ISBN 80-7195-082-3.
- GOMBRICH, E. H. *Příběh umění*, 1. Praha: Odeon, 1992. ISBN 80-207-0416-7.
- HODEL OP, Paul-Bernard. Počátky dominikánského kazatelství, *Salve: revue pro teologii a duchovní život*, 2008, roč. 18, č. 1, s. 35–51. ISSN 1213-6301.
- HUNČAGA OP, Gabriel Peter. *Dominikáni na ceste k intelektuálnym elitám vrcholného stredoveku*. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2013. ISBN 978-83-7490-581-7.
- KIENZLE, Beverly Mayne a D'AVRAY, David L. Sermons. In: MANTELLO, F. A. C. a RIGG, A. G. (ed.). *Medieval Latin: an introduction and bibliographical guide*. Washington: Catholic University of America Press, 1996, s. 659–669. ISBN 0-8132-0842-4.
- KIENZLE, Beverly Mayne. Medieval Sermons and their Performance: Theory and Record. Online. In: MUESSIG, Carolyn, ed. *Preacher, sermon, and audience in the Middle Ages*. Leiden: Brill, 2002. s. 89–124. ISBN 90-04-11416-5. Dostupné z: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/natl-ebooks/detail.action?docID=253554>. [Citováno 2023-07-28].
- LAMBERT, Malcolm. *Středověká hereze*. Praha: Argo, 2000. ISBN 80-7203-291-7.
- LAWRENCE, Clifford Hugh. *Dějiny středověkého mnišství*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2001. ISBN 80-85959-88-7.
- LAWRENCE, Clifford Hugh. *The friars: the impact of the early mendicant movement on Western society*. 3rd imp. London: Longman, 1996. ISBN 0-582-05632-2.
- LE GOFF, Jacques. *Intelektuálové ve středověku*. Praha: Karolinum, 1999. ISBN 80-7184-256-7.

- MACKERLE, Adam. *Než budete číst Bibli podruhé: vybraná témata o Bibli*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2014. ISBN 978-80-7394-450-6.
- MCGRATH, Alister Edgar. *Dějiny křesťanství – úvod*. Praha: Volvox Globator, 2014. ISBN 978-80-7511-081-7.
- MUNDY, John Hine. *Evropa vrcholného středověku 1150–1300*. Praha: Vyšehrad, 2008. ISBN 978-80-7021-927-0.
- MURPHY, James J. Rhetoric. In: MANTELLO, F. A. C. a RIGG, A. G. (ed.). *Medieval Latin: an introduction and bibliographical guide*. Washington: Catholic University of America Press, 1996, s. 629–638. ISBN 0-8132-0842-4.
- MURPHY, James J. *Rhetoric in the Middle Ages: A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*. Berkeley: University of California Press, 1974. ISBN 0-520-02439-7.
- OBERSTE, Jörg. „Křížová výprava“ proti albigenským: kacířství a mocenská politika ve středověku. Praha: Argo, 2014. ISBN 978-80-257-1176-7.
- PALMER, Nigel F. Exempla. In: MANTELLO, F. A. C. a RIGG, A. G. (ed.). *Medieval Latin: an introduction and bibliographical guide*. Washington: Catholic University of America Press, 1996, s. 582–588. ISBN 0-8132-0842-4.
- PIEPER, Josef. *Štěstí a kontemplace*. Praha: Krystal OP, 2021. ISBN 978-80-7575-113-3.
- ROBERTS, Phyllis Barzillay. Sermons and preaching in/and the Medieval university. Online. In: BEGLEY, Ronald B. a KOTERSKI, Joseph W. (ed.). *Medieval education*. New York: Fordham University Press, 2005, s. 83–98. Dostupné z: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/natl-ebooks/detail.action?docID=3239483>. [Citováno 2023-08-09].

- ROBERTS, Phyllis Barzillay. The Ars Praedicandi and the Medieval Sermon. Online. In: MUESSIG, Carolyn, ed. *Preacher, sermon, and audience in the Middle Ages*. Leiden: Brill, 2002, s. 41–62. ISBN 90-04-11416-5. Dostupné z: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/natl-ebooks/detail.action?docID=253554>. [Citováno 2023-07-28].
- ROEST, Bert. *Franciscan learning, preaching and mission c. 1220–1650: cum scientia sit donum dei, armatura ad defendendam sanctam fidem catholicam...* Online. Leiden: Brill, 2015. ISBN 978-90-04-28073-1. Dostupné z: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/natl-ebooks/detail.action?docID=1815770>. [Citováno 2023-08-12].
- ŘÍČAN, Rudolf a MOLNÁR, Amedeo. *Dvanáct století církevních dějin*. 3. vyd. Praha: Kalich, 2008. ISBN 978-80-7017-064-9.
- SCHÜTZ, Werner. *Geschichte der christlichen Predigt*. Berlin: de Gruyter, 1972.
- SOUKUP, Pavel. *Reformní kazatelství a Jakoubek ze Stříbra*. Praha: Filosofia, 2011. ISBN 978-80-7007-359-9.
- SUCHÁNEK, Drahomír a DRŠKA, Václav. *Církevní dějiny: antika a středověk*. Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-3719-5.
- TORRELL, Jean-Pierre. *Svatý Tomáš Akvinský: osoba a dílo*. Praha: Krystal OP, 2017. ISBN 978-80-7575-010-5.
- VIDMANOVÁ, Anežka. Středověká latinská literatura. In: SPUNAR, Pavel a kol. *Kultura středověku*. 2. pozm. a dopl. vyd. Praha: Academia, 1995. ISBN 80-200-0547-1.
- WENZEL, Siegfried. *Medieval Artes Praedicandi: a synthesis of scholastic sermon structure*. Online. Toronto: University of Toronto Press, 2015. ISBN 978-1-4426-2222-7. Dostupné z: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/natl-ebooks/detail.action?docID=4669824>. [Citováno 2023-07-07].

8 Seznam příloh

Příloha 1 – Puer Iusus – Kázání Tomáše Akvinského o neděli po Epifanii

Příloha 2 – Exiit qui seminat – Kázání Tomáše Akvinského o neděli in Sexagesima

Příloha 3 – Ego sic curro – Kázání Alberta Velikého o neděli in Septuagesima